ΤΙ ΑΝΤΑΠΕΔΩΚΑΝ ΗΜΙΝ;

Καθῆκον ὅσιον συνεκάλεσε καὶ πάλιν ἡμᾶς εἰς τὴν παροῦσαν σύναξιν ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας. Τὸ καθῆκον, ὅπως τιμήσωμεν καὶ πανηγυρίσωμεν τὴν ἐπέτειον μιᾶς μεγάλης, εὐσημοτάτης ἡμέρας, μαρμαιρούσης καὶ σελαγιζούσης ἐν τῷ νοητῷ στερεώματι τῆς μακραίωνος ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἧς ἡ ἀκτινοβολία καὶ ἡ λάμψις ἐξίκετο μέχρι περάτων τῆς οἰκουμένης καὶ ἐξεθάμβησε τοὺς λαοὺς αὐτῆς. Λάμψις ἐκθαμβωτικὴ καὶ ἀστραπὴ βροντώδης τοῦ πνεύματος τῆς ἀντιστάσεως κατὰ πάσης ἐπιβουλῆς τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας του, τοῦ ἀπορρέοντος ἐκ τῆς φλογερᾶς πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν πατρίδα ἀγάπης του καὶ ἀποτελοῦντος τὸ κυριώτατον γνώρισμα τοῦ Ἔθνους. Βεβαίως καὶ ἄλλοι λαοί, πάντες οἱ λαοί, καὶ αὐτοὶ οἱ βάρβαροι ἀγαπῶσι τὰς πατρίδας των, καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγριοι ἀμύνονται ὑπὲρ τῶν καλυβῶν καὶ τῶν ἑστιῶν των. Ἀλλά, ὡς ἐμπείρως λέγει διαπρεπὴς Γάλλος συγγραφεύς, ὁ Pierre Guys, τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πατρίδα, τῆς ἀμύνης ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῆς ἀντιστάσεως κατὰ πάσης ἐπιβουλῆς τούτων καὶ ἐπιδρομῆς εἶναι παρὰ τοῖς Ἕλλησι τὶ τὸ ἱερόν, τὶ τὸ οὐράνιον. Καὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν Πατρίδα εἶναι τοσοῦτο βαθύ, τοσοῦτον ἔντονον, ζέον ἀληθῶς, ὥστε ἡ ἀντίδρασις κατὰ πάσης ἐπιβουλῆς των νὰ ἐπακολουθῇ ὅλως αὐθορμήτως, οἱονεὶ αὐτομάτως, ἄνευ οὐδενὸς ἀναλογισμοῦ τῶν ἐπικειμένων κινδύνων, ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου δισταγμοῦ. Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι τὸ Ἔθνος εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐπιβουλῆς κατὰ τῆς ἐλευθερίας του κλείει τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸ τῆς πραγματικῆς καταστάσεως καὶ αἱ λογικαὶ λειτουργίαι αὐτοῦ

ἀναστέλλονται, ὥστε εἰς τοὺς ξένους, τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν ἑλληνικὴν ψυχήν, νὰ γεννῶνται ἀμφιβολίαι περὶ τῆς φρονήσεως καὶ τῆς εὐβουλίας του. Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὰς ἀμφιβολίας αὐτὰς τῶν ξένων, ἐπὶ τοιαύτης ἐπιβουλῆς καὶ πρὸ τῆς ἀπειλῆς τοῦ κινδύνου, τὸ Ἔθνος μετὰ πλήρους φρονήσεως καὶ εὐβουλίας, ἑνοῦται ψυχικῶς, ὁμονοεῖ καὶ δίδει τὴν λαμπροτέραν ἔκφρασιν εἰς τοὺς παλμοὺς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Αἱ ἐπάρατοι καὶ ὀλέθριαι διχόνοιαι, ἀποτελοῦσαι καὶ αὗται δυστυχῶς θλιβερὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ Ἔθνους ἡμῶν, καταπαύουσιν αὐτομάτως. Οὕτως ἀδίστακτον καὶ αὐθόρμητον ἐξέλαμψε τὸ ἀθάνατον τοῦτο πνεῦμα τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως καὶ ἀμύνης καὶ τὸ πάλαι, διὰ τῆς ἀπορρίψεως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν τῆς αὐθάδους προσκλήσεως εἰς ὑποταγὴν τοῦ Ξέρξου καὶ διὰ τοῦ περιλαλήτου «μολὼν λαβὲ» τοῦ Λεωνίδου ἐν Θερμοπύλαις, καὶ πρὸ 500 ἐτῶν διὰ τῆς ἀξιοπρεποῦς καὶ πᾶσαν φιλελευθέραν ψυχὴν συγκινούσης ἀπαντήσεως τοῦ τελευταίου ἡρωϊκοῦ ἡμῶν αὐτοκράτορος καὶ ἐθνομάρτυρος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου πρὸς τὸν Μωάμεθ, καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 διὰ τῆς ἀγερώχου ἀπαντήσεως τοῦ Μάρκου Μπότσαρη πρὸς τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην: «ἂν θέλῃς τὸ Μεσολόγγι, ἔλα νὰ τὸ πάρῃς». Καὶ οὕτως ἐξήστραψε τὸ ἀθάνατον τοῦτο πνεῦμα καὶ κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἡμέραν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, ἧς τὴν ἐπέτειον σήμερον πανηγυρίζομεν.

Ἵνα ἐκτιμήσωμεν προσηκόντως τὸ ἄφθαστον καὶ ἄφθιτον μεγαλεῖον τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἀστραπῆς τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, πρέπει νὰ ἀναδράμωμεν νοερῶς εἰς τὴν χρονικὴν ἐκείνην περίοδον καὶ τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν. Ζόφος καὶ γνόφος πυκνὸς ἐκάλυπτε τότε τὴν οἰκουμένην. Ἡ βία εἶχεν ἐπικρατήσει εἰς τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ ἠπείλει νὰ ἐξαπλωθῇ πανταχοῦ αὐτῆς. Κατάπληξις καὶ δέος καὶ ἄγχος συνεῖχον τὰς ψυχὰς τῶν λαῶν αὐτῆς, μικρῶν καὶ μεγάλων. Πανικόβλητος ὁ κόσμος εἶχεν ἀπολέσει τὴν πίστιν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, εἶχε λησμονήσει τὰ ὑψηλὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ἰδανικά, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἄλλοτε σθεναρῶς ἠγωνίζετο, καὶ κατηυθύνετο μόνον ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ ταπεινοφρόνων ὑπολογισμῶν. Ἐν μέσῳ τοῦ πυκνοῦ ἐκείνου σκότους τῆς δειλίας καὶ τῆς ὑποταγῆς καὶ τοῦ γενικοῦ συνθήματος ὁ σῴζων ἑαυτὸν σωθήτω, ἡ μικρὰ Ἑλλὰς ὑ-

ψωσε καὶ πάλιν τὸν ἄσβεστον πυρσὸν τῆς εὐψυχίας καὶ τῆς αὐτοθυσίας καὶ τὴν ἱερὰν ἀσπίδα τῆς ἀμύνης καὶ τῆς ἀντιστάσεως, ἀνειποῦσα τὸ εἷς οἰωνὸς ἄριστος καὶ καθῆκον ἱερώτατον ὑφ᾽ οἱασδήποτε περιστάσεις ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης. Καὶ ἤρεμος, ἀπτόητος, ὑπερήφανος καὶ μεγαλόφρων, ὑπὸ τὴν πεφωτισμένην ἡγεσίαν αὐτῆς, ἐβροντοφώνησεν εἰς τὴν ἰταμὴν πρόσκλησιν περὶ ὑποταγῆς τὸ περιλάλητον ἐκεῖνο καὶ ἀθάνατον «ΟΧΙ». Ὄχι δὲν ὑποτασσόμεθα, ἀλλὰ θὰ πολεμήσωμεν. «Μὲ πίστιν εἰς τὸν Θεόν», διεκήρυττεν ὁ ἀείμνηστος βασιλεὺς Γεώργιος εἰς τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐκδοθὲν διάγγελμά του, «καὶ εἰς τὰ πεπρωμένα τῆς φυλῆς τὸ Ἔθνος σύσσωμον καὶ πειθαρχοῦν ὡς εἷς ἄνθρωπος θὰ ἀγωνισθῇ ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν». «Τώρα θὰ ἀποδείξωμεν», ἔλεγεν ὁ ἀείμνηστος πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως Ἰωάννης Μεταξᾶς εἰς τὸ ὡσαύτως κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐκδοθὲν διάγγελμά του, «ἐὰν πράγματι εἴμεθα ἄξιοι τῶν προγόνων μας καὶ τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐξησφάλισαν οἱ προπάτορές μας». Ἀπὸ τῆς μικρᾶς αὐτῆς γωνίας τῆς γῆς, διὰ μίαν ἔτι φοράν, ἠκτινοβόλησε καὶ ἐσελάγισεν ὑπέρλαμπρον φῶς, ἔτι λαμπρότερον καὶ ἐκθαμβητικὸν ἐν μέσῳ τοῦ ζοφεροῦ σκότους τῆς λιποψυχίας καὶ τῆς ὑποταγῆς. Καὶ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τούτου ἐδάφους ἐξεπέμφθη καὶ πάλιν τὸ σύνθημα μιᾶς ὑψηλοτέρας ἠθικῆς συλλήψεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ναί. Ἀκούσατε ἔθνη καὶ λαοί,—διότι ταχέως τὸ ἐλησμονήσατε— ὅτι ἡ μικρὰ Ἑλλὰς τῶν ἑπτὰ ἑκατομμυρίων κατοίκων, ἡ ἄοπλος καὶ μὴ δυναμένη νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὴν βοήθειαν οὐδενός, ἀφοῦ οἱ ἐν πολέμῳ φίλοι καὶ σύμμαχοι οὐδὲ ἑαυτοὺς ἠδύναντο νὰ βοηθήσωσιν, ἀπτόητος καὶ ἀδίστακτος ὕψωσε τὴν ἱερὰν ἀσπίδα τῆς ἀντιστάσεως καὶ ἀμύνης ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ Πατρίδος καὶ ἀντετάχθη κατὰ μεγάλης δυνάμεως 45 ἑκατομμυρίων κατοίκων, πανόπλου, παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς ὁποίας ἵστατο ἄλλη κραταιὰ καὶ φοβερὰ δύναμις, πρὸ τῆς ὁποίας ἔπτησσον πάντες. Καὶ τὸ μεγαλειῶδες ἐκεῖνο «ΟΧΙ» ἀντήχησε μέχρι περάτων τῆς καταπλήκτου οἰκουμένης καὶ οἱονεὶ ὡς λαμπρὸν οὐράνιον τόξον, ἐπιφανὲν εἰς τὸν τέως ζοφώδη οὐρανόν, ἐνέπνευσε θάρρος καὶ ἐλπίδα εἰς τοὺς χειμαζομένους καὶ ἀγωνιῶντας λαοὺς καὶ ἠλέκτρισε πᾶσαν φιλελευθέραν καρδίαν. Διὰ τοῦτο τὸ περιλάλητον ἐκεῖνο «ΟΧΙ» θὰ παραμείνῃ ἀθάνατον εἰς αἰῶνας αἰώνων ἐν τῇ ἱστορίᾳ οὐχὶ μό-

νον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἀλλὰ πάντων τῶν φιλελευθέρων λαῶν. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ Ἑλλὰς κατέστη τότε ἀντικείμενον παγκοσμίου θαυμασμοῦ, ὑψηλοῦ, οὐρανομήκους, ἵνα λησμονηθῇ δυστυχῶς τοσοῦτο ταχέως.

Οἱ ὑψηλόφρονες ἐκεῖνοι λόγοι, οἱ συνοδεύοντες τὸ μεγαλόφωνον «ΟΧΙ», τοὺς ὁποίους ἐξ ὀνόματος τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς διελάλησεν ἡ ἀξία ἡγεσία αὐτῆς, δὲν ἦσαν λόγοι κενοί. Τὸ Ἔθνος «σύσσωμον καὶ πειθαρχοῦν ὡς εἷς ἄνθρωπος», ἄνδρες ὁπλῖται, γυναῖκες, παιδία, εὔψυχοι, χαίροντες καὶ ᾄδοντες, ἔσπευσαν νὰ ταχθῶσιν ἐκεῖνοι ὑπὸ τὰς σημαίας καὶ αὗται ὅπου ἠδύναντο νὰ προσφέρωσιν οἱανδήποτε χρήσιμον ὑπηρεσίαν, πολλάκις καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς γραμμαῖς τῶν μαχῶν. Οὐδεὶς καὶ οὐδεμία οὐδὲ πρὸς στιγμὴν ἀνελογίσθησαν τὴν μεγίστην ἀνισότητα τῶν δυνάμεων ἡμῶν καὶ τοῦ ἐπιτεθέντος ἀντιπάλου. Ἀλλὰ πάντες ἔδραμον εἰς τὸν ἀγῶνα τὸν ἱερὸν «μὲ πίστιν εἰς τὸν Θεὸν» καὶ ἐπαναλαμβάνοντες νοερῶς τὴν ᾠδὴν τοῦ Προφητάνακτος: «Οὗτοι ἐν ἅρμασι καὶ οὗτοι ἐν ἵπποις, ἡμεῖς δὲ ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν ἐπικαλεσόμεθα καὶ (ὀνόματι Αὐτοῦ τῇ γενναιότητι καὶ ἀνδρείᾳ ἡμῶν) μεγαλυνθησόμεθα». Καὶ πράγματι ἐμεγαλύνθημεν. Ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Θείας Δυνάμεως καὶ τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ, ὁ γενναῖος Ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπετέλεσεν ἀπαράμιλλα καὶ ἔνδοξα πολεμικὰ κατορθώματα, κατήγαγε νίκας περιφανεῖς καὶ ἔστησεν ἀθάνατα τρόπαια. Ἡ δόξα ἀσθμαίνουσα ἠκολούθει αὐτῷ. Οἱ δὲ ἄλλοι λαοὶ καὶ τὰ ἔθνη ἔκθαμβοι πρὸ τῶν ἀπιστεύτων κατορθωμάτων καὶ νικῶν παντοιοτρόπως διεδήλουν τὸν μέγιστον θαυμασμὸν αὐτῶν. Καὶ ἐπηλήθευσαν καὶ πάλιν οἱ λόγοι τοῦ μεγαλοστόμου προφήτου: «Γνῶτε ἔθνη καὶ ἡττᾶσθε, ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, ἰσχυκότες ἡττᾶσθε· ἐὰν γὰρ πάλιν ἰσχύσητε, πάλιν ἡττηθήσεσθε. Καὶ ἣν ἂν βουλεύσησθε βουλὴν διασκεδάσει Κύριος, καὶ λόγον ὃν ἂν εἴπητε οὐ μὴ ἐμμείνῃ ἐν ὑμῖν, ὅτι μεθ᾽ ἡμῶν ὁ Θεός». Ἀλλὰ δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ θριαμβολογήσωμεν. Διότι, ἂν καὶ δὲν ἦναι μακρὸς ὁ ἔκτοτε διαρρεύσας χρόνος, ἵνα λησμονηθῇ πως ἡ ἄδικος καὶ ἀληθῶς ἀνίερος ἐπίθεσις, ὅμως ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει καὶ ταύτην τὴν εὐγενῆ ἀρετὴν τῆς μὴ μνησικακίας, τῆς ταχείας λήθης τῶν κατ᾽ αὐτοῦ ἀδίκων πράξεων καὶ τῶν γενομένων αὐτῷ κακῶν, καὶ αὐτῶν τῶν δεινοτάτων. Τοῦτο ἀπέδειξε καὶ διαρκοῦντος ἔτι τοῦ πολέμου, ἐν

θλιβερᾷ περιστάσει τοῦ ἀντιπάλου, καθ' ἣν πολυτρόπως ἐξεδήλωσεν ὅλην αὐτοῦ τὴν συμπάθειαν πρὸς τὰ στρατιωτικὰ τμήματα τούτου, τὰ ἀπαγόμενα αἰχμάλωτα ὑπὸ τοῦ τέως συμμάχου του.

'Αλλ' ὅμως κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς μεγάλης ἐκείνης καὶ εὐσημοτάτης ἡμέρας δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ στρέψωμεν εὐλαβῶς τὴν διάνοιαν καὶ τὴν σκέψιν ἡμῶν πρὸς τὰ ἱστορικὰ ἐκεῖνα γεγονότα καὶ νὰ μὴ πανηγυρίσωμεν αὐτήν, κατὰ τὸ πάτριον ἔθος. Καὶ ἐν πρώτοις, κλίνοντες γόνυ καρδίας ἡμῶν ἐξ εὐγνωμοσύνης, ἂς ἀναπέμψωμεν ἐκ βαθέων ὕμνον, αἴνεσιν, μεγαλωσύνην καὶ δόξαν τῷ Κυρίῳ τῶν δυνάμεων, ὅτι ηὐδόκησεν ὅπως γένηται βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ἐν τῇ κρισίμῳ ἐκείνῃ περιστάσει, ἐν τῇ ἀμύνῃ κατὰ τῆς ἀδίκου ἐπιθέσεως τοῦ ἀντιπάλου, καὶ ἐνισχύσῃ καὶ μεγαλύνῃ ἡμᾶς ἐν γενναιότητι καὶ ἀνδρείᾳ. Καὶ εἶτα ἂς κλίνωμεν εὐλαβῶς τὸ γόνυ ἡμῶν πρὸ τῶν μακαρίων ψυχῶν τῶν ἐνδόξως πεσόντων, τότε καὶ μετὰ ταῦτα, γενναίων ἀγωνιστῶν καὶ προμάχων τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας τῆς πατρίδος ἡμῶν, οἵτινες παρέδωκαν ἡμῖν ταύτην πάλιν ἐλευθέραν, καὶ ἂς προσφέρωμεν αὐταῖς ἀπὸ μέσης καρδίας ἡμῶν θυμίαμα τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης, βαθυτάτης καὶ ἀϊδίου. Τιμὴ καὶ δόξα ἐπ' ἴσης ὀφείλεται καὶ εἰς τοὺς ἐπιζήσαντας πολεμιστάς, καὶ μάλιστα τοὺς στερηθέντας τῆς ἀρτιμελείας αὐτῶν. Οὐδέποτε δὲ πρέπει νὰ λησμονῶμεν τὸ ἱερὸν χρέος, ὅπερ ἔχομεν πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ ἀνακούφισιν αὐτῶν καὶ τῶν χηρῶν καὶ ὀρφανῶν τῶν πεσόντων καὶ ἐκλιπόντων.

'Αλλὰ τὴν μνήμην τῶν ἐνδόξων ἡρώων καὶ τῶν γενναίων προμάχων θὰ τιμήσωμεν ἐπιπροσθέτως, συνάγοντες τὰ ἐπιβαλλόμενα ἠθικὰ διδάγματα ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, εἰς ὃν ἐκεῖνοι προσήνεγκαν τὴν ὑπερτάτην θυσίαν καὶ ἄλλοι τὴν ἀρτιμέλειαν αὐτῶν. Πρώτιστον δ' αὐτῶν καὶ σπουδαιότατον καὶ διὰ τοῦτο, καίπερ μὴ καινὸν οὐδὲ πρωτόλεκτον, πρέπον καὶ νῦν καὶ ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ νὰ ἐπαναλαμβάνηται καὶ τονίζηται, εἶναι ἡ μεγίστη ἠθικὴ σημασία καὶ δύναμις τῆς ὁμονοίας καὶ ὁμοφροσύνης κατὰ τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας, καὶ γενικῶς τὰς κρισίμους περιστάσεις, οὐσιώδους καὶ ἀναγκαίου παράγοντος τῆς εὐοδώσεως αὐτῶν. Τοῦτο ἐτόνισε τὸ πάλαι καὶ ὁ σοφὸς Πλούταρχος, χαρακτηρίζων «τὴν ἑλληνικὴν ἀλκὴν ἀπρόσμαχον ὁσάκις τύ-

χοι κόσμου καὶ συντάξεως ὁμοφρονούσης καὶ νοῦν ἔχοντος ἡγεμόνος», ὁσάκις αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις εἶναι καλῶς ὠργανωμέναι καὶ ὁμοφρονοῦσιν, ὅπερ βεβαίως προϋποθέτει ὁμοφροσύνην καὶ τῶν πολιτῶν, ἐξ ὧν καὶ ἐκεῖναι προέρχονται, καὶ ἔχουσι καὶ νουνεχῆ ἡγεμόνα. Τοιαύτην δὲ ὁμοφροσύνην, ἀληθῶς ὑποδειγματικήν, ἐπέδειξε τὸ Ἔθνος καὶ κατὰ τὸν ἐπιβληθέντα αὐτῷ ἐκεῖνον πόλεμον, καθ᾽ ὃν παρεμερίσθησαν τελείως αἱ πρὸ τῆς κηρύξεως αὐτοῦ ὑφιστάμεναι ὀξεῖαι ἀντιθέσεις, καὶ ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος, ἡνωμένη μιᾷ καρδίᾳ καὶ ψυχῇ, ἀπεδόθη εἰς τὸν ἱερὸν ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν ἀγῶνα καὶ κατήγαγε θριάμβους. Ἐνῷ ἀντιθέτως ἔχομεν λάβει δυστυχῶς πικράν, πικροτάτην πεῖραν τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τῶν τοιούτων διχονοιῶν, ἐξ ὧν τὸ Ἔθνος πολλάκις ἔφθασεν εἰς τὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου, ὡς ἐκ θαύματος ἀληθῶς διασωθέν, Θείᾳ εὐδοκίᾳ καὶ συνάρσει.

Συναφῶς τῷ διδάγματι τούτῳ εὔκαιρον εἶναι νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλο, συναχθὲν ἐκ τῆς μετὰ τὸν πόλεμον διαγωγῆς τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐνῷ δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως καὶ καθ᾽ ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτοῦ ἐξύμνουν μέχρις ἑβδόμου οὐρανοῦ τὴν προβληθεῖσαν ἀντίστασιν καὶ τὰ περίλαμπρα πολεμικὰ κατορθώματα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀνωμολόγουν τὴν ἐκ τῆς προβληθείσης ἀντιστάσεως ἐπελθοῦσαν εὐνοϊκὴν ὑπὲρ αὐτῶν τροπὴν τοῦ πολέμου, ἀνεγνώριζον τὰς βαρυτάτας θυσίας αὐτῆς καὶ διὰ μελισταλάκτων καὶ πομπωδῶν λόγων ὑπέσχοντο τὴν μετὰ τὴν λῆξιν τούτου πλήρη ἱκανοποίησιν τῶν δικαίων ἐθνικῶν ἀξιώσεων αὐτῆς, οἱ ὕμνοι ἐξήχησαν καὶ αἱ ὑποσχέσεις ἐλησμονήθησαν τέλεον. Ἡ τὸ τρίτον τότε ἀπελευθερωθεῖσα Βόρειος Ἤπειρος, τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς ὁποίας ἐπότισεν ἄφθονον τὸ αἷμα τῆς ἑλληνικῆς ἀλκῆς, ἐπανῆλθε καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, ἔτι ἀπηνέστερον καὶ φρικτότερον καταστάντα καὶ ἀπειλοῦντα δι᾽ ὁλοκληρωτικῆς ἐξοντώσεως τὸν ἀπομείναντα πολυπαθῆ καὶ μαρτυρικὸν ἑλληνικόν, ἑλληνικώτατον λαὸν αὐτῆς. Εἰς δὲ τὸν δικαιότατον πόθον τῆς αὐτοδιαθέσεως τοῦ ὡσαύτως ἑλληνικωτάτου καὶ περιουσίου λαοῦ τοῦ ἄλλου προσφιλεστάτου καὶ περιποθήτου ἀκραίου τμήματος τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος, τῆς μεγαλονήσου Κύπρου, ἀντιτάσσεται πείσμων ἄρνησις ὑπὸ τῆς κατεχούσης αὐτὴν δυνάμεως, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὁποίας γίνεται χρῆσις παντὸς ἀθεμίτου μέσου,

προκαλοῦσα τὴν εὔλογον ἀγανάκτησιν παντὸς ἐντίμου καὶ φιλελευθέρου ἀνθρώπου, ἐνῷ αἱ ἄλλαι σύμμαχοι δυνάμεις καὶ τὰ αὐτοκαλούμενα φιλελεύθερα κράτη,—ἀπὸ τῶν κυβερνήσεων τῶν ὁποίων πρέπει πάντοτε νὰ διαστέλλωμεν τοὺς λαοὺς αὐτῶν—νίπτουσιν, ὡς ὁ Πιλᾶτος, τὰς χεῖρας αὐτῶν. Καὶ οὕτω βαρυθύμως ἀναμιμνήσκεταί τις καὶ πάλιν τὴν ψαλμικὴν σύστασιν, τὴν λέγουσαν «μὴ πεποίθατε ἐπ' ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία», καὶ τοιοῦτοι ἄρχοντες ἐν προκειμένῳ εἶναι οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς.

Ἐλέχθη προλαβόντως, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ἔχων καὶ τὴν ἀρετὴν τῆς ἀμνησικακίας καὶ μακροθυμίας ἐπιθυμεῖ νὰ ῥίψῃ εἰς λήθην τὸ κακὸν παρελθὸν καὶ νὰ ἀνασυνάψῃ φιλικὰς σχέσεις, πολιτικὰς καὶ πνευματικάς, μετὰ τῶν ἀντιπάλων, εἰς συνέχισιν παλαιοτάτων πνευματικῶν δεσμῶν, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀκροθιγῶς λόγος κατὰ τὴν προηγουμένην πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς 23ης Μαρτίου. Καίτοι δὲ τὰ τῶν σχέσεων τούτων πολλάκις καὶ ὑπὸ ἁρμοδιωτέρων εἶναι εἰρημένα, ὅμως, συμφώνως καὶ πρὸς τὸ λόγιον τοῦ θείου Πλάτωνος, καθ' ὃ «δὶς γάρ καὶ τρὶς τό γε καλῶς ἔχον ἐπαναπολεῖν τῷ λόγῳ δεῖ», ἐπιτραπήτω καὶ σήμερον συνοπτικωτάτη τις ἐπανάληψις ἢ ὑπόμνησις ἐκείνων.

Περὶ τῶν πνευματικῶν σχέσεων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, καὶ παλαιότερον ἐν τοῖς κλασσικοῖς χρόνοις καὶ ἐπὶ ῥωμαιοκρατίας, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ πολὺς λόγος, διότι καὶ καλῶς γνωσταὶ αὗται εἶναι καὶ ἡ μεγάλη καὶ λίαν εὐεργετικὴ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τοὺς τελευταίους ἀνομολογεῖται ὑπὸ τούτων. Ἐπιφανέστατος ἀντιπρόσωπος αὐτῶν, ὁ Κικέρων, ἔγραφε πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κόϊντον περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας: «Ἀνερυθριάστως ὁμολογῶ, ὅτι εἰ καὶ κατά τι ἐδοξάσθην, τὴν δόξαν ταύτην ὀφείλω εἰς τὰς γνώσεις καὶ τὰς ἀρχάς, ἃς ἠρύσθην ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ ἐκ τῶν ἀθανάτων μνημείων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος· ὅθεν ἰδιαιτέρως ἔχομεν καθῆκόν τι πρὸς τὸ ἔνδοξον τοῦτο ἔθνος, διότι παιδευθέντες ἐκ τῶν διδασκαλιῶν αὐτοῦ ὀφείλομεν νὰ καταστήσωμεν εὐδαίμονας ἐκείνους, ἐκ τῆς σοφίας τῶν ὁποίων ἐφωτίσθη ἡ διάνοια ἡμῶν». Γράφων δὲ πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Τίτον Πομπώνιον Ἀττικὸν προσέθετε: «Φιλέλληνες et sumus et habemur», (φιλέλληνες καὶ εἴμεθα καὶ θεωρούμεθα). Ὁ δὲ Ὁράτιος συνεβούλευε τοὺς

συμπολίτας του νυκτὸς καὶ ἡμέρας νὰ μελετῶσι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα: «vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna». Ὡς γνωστὸν δέ, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, διὰ τῶν καὶ πρότερον ὑφισταμένων καὶ μετὰ ταῦτα πλειότερον ἀναπτυχθεισῶν πνευματικῶν σχέσεων τῶν δύο λαῶν, ἔτυχον θερμοτάτης ὑποδοχῆς καὶ εὐρυτάτης διαδόσεως, κατ᾽ ἀρχὰς μὲν εἰς τὰς ἀριστοκρατικὰς τάξεις καὶ τὰς τῶν λογίων καὶ διανοητικῶν ἀνθρώπων, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὰς αὐλὰς τῶν αὐτοκρατόρων, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου οἱ ἐξοχώτεροι τῶν Ῥωμαίων ὕπατοι καὶ στρατηγοί, πολιτικοὶ καὶ διπλωμάται, ῥήτορες καὶ ποιηταὶ καὶ λόγιοι, καὶ πολλοὶ αὐτοκράτορες, ὄχι μόνον ἐνόουν καὶ ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ ἔγραφον ἐν αὐτῇ καὶ συνέγραφον ἑλληνιστὶ διάφορα συγγράμματα. Πολλοὶ δ᾽ αὐτοκράτορες ἐφιλοτιμοῦντο εἰς τὴν σύστασιν διαφόρων σχολῶν, ἐν αἷς ἐδίδασκον γραμματικοί, ῥήτορες καὶ φιλόλογοι, Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπάρχουσι μαρτυρίαι καὶ παραδείγματα, καθ᾽ ἃ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τὴν τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀνεγνωρίζετο καὶ ἐπισήμως. Διὸ οἱ ἄλλοι, οἱ προσηλωμένοι εἰς τὰ πάτρια, Ῥωμαῖοι, δυσφοροῦντες διὰ τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην καὶ διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἐκραύγαζον: «non possumus ferre graecam urbem», (δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνεχθῶμεν ἑλληνικὴν τὴν Ῥώμην). Ἀλλ᾽ οἱ ἐρασταὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀντεβόων: «doctrina graeca nos omni genere superat», (ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ὑπερέχει τῆς ἡμετέρας ἐν παντί).

Αἱ πνευματικαὶ αὗται σχέσεις συνεχίσθησαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως καὶ μετὰ ταῦτα, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος μ. Χ. καὶ καθ᾽ ὅλον τὸν Μεσαίωνα καὶ ἐκαλλιεργήθησαν ἔτι ἐντατικώτερον κατὰ τοὺς περὶ τὴν Ἅλωσιν χρόνους. Ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος ἄρχεται ἐν Ἰταλίᾳ, εἶτα δὲ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Δύσει, ἔντονος καλλιέργεια τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διὰ τῶν λογίων Βασιλειανῶν καὶ Βενεδικτίνων μοναχῶν, οἵτινες εἶχον ποτισθῆ τὰ νάματα τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Τὰ ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ ἱδρυθέντα Βασιλειανὰ μοναστήρια, τὰ ἀκολουθοῦντα τοὺς περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου κανόνας καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μ. Βασιλείου, καὶ τὰ καθ᾽ ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν λοιπὴν Δύσιν ἱδρυθέντα πολυάριθμα Βενεδικτιανὰ μοναστήρια, παρεμφερεῖς καὶ αὐτὰ ἀκολουθοῦντα ἀρχάς, ἐγένοντο σπουδαῖα ἀνθρωπιστικὰ καὶ πνευματικὰ

κέντρα κλασσικῶν σπουδῶν, ἔδωκαν ζωηρὰν ὤθησιν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας καὶ συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν διάδοσιν αὐτῶν ἐν τῇ Δύσει, ἰδίως κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τοῦ Μεσαίωνος, ὅτε οἱ μοναχοὶ τῶν μοναστηρίων τούτων ἦσαν οἱ μόνοι σχεδὸν πεπαιδευμένοι.

Βραδύτερον, κατὰ τὴν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας, (ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος), πλῆθος εἰκονολατρῶν λογίων μοναχῶν καὶ ἄλλων, φεῦγον τὰς διώξεις καὶ τὴν μῆνιν τῶν εἰκονομάχων, ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, μεθ᾽ ἧς, ὡς φαίνεται, θὰ ἐξηκολούθουν καὶ ἐν τῷ μεταξὺ αἱ πνευματικαὶ σχέσεις, καὶ συνετέλεσαν καὶ οὗτοι εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν ἐκ νέου τῆς ἀγάπης πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ εἰς τὴν διάδοσιν καὶ καλλιέργειαν αὐτῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ταύτης ἐν τοῖς προγράμμασι τῶν διδασκομένων μαθημάτων ἔν τισι τῶν μοναστηρίων τῆς Ἰταλίας ἀναγράφονται καὶ τὰ ἑλληνικά. Τότε ἱδρύθησαν καὶ πολλὰ σχολεῖα διδασκαλίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὡς καὶ ἡ ἐν Βενεβέντῳ σχολή, τῇ ἀρχαιοτάτῃ αὐτῇ πόλει τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἡ κληθεῖσα Ἀκαδημία, καὶ κατηρτίσθησαν βιβλιοθῆκαι, ἐν αἷς ἀπετίθεντο τὰ ὑφ᾽ Ἑλλήνων καλλιγραφημένα λαμπρὰ χειρόγραφα τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς ἔσω σοφίας. Ἀρχομένου δὲ τοῦ 11ου αἰῶνος ὁ ἐξ ἐπιφανοῦς ἑλληνικοῦ οἴκου τῆς Καλαβρίας καταγόμενος καὶ Βασιλειανὸς μοναχὸς ὅσιος πατὴρ Νεῖλος, ὁ νεώτερος, ἵδρυσε τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς Κρυπτοφέρης, παρὰ τὴν Ῥώμην, εἰς ἣν συνεκάλεσε πλῆθος Ἑλλήνων Βασιλειανῶν μοναχῶν. Ὡς γνωστὸν δὲ ἡ γεραρὰ καὶ σεβασμία αὕτη μονὴ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν καὶ ὑπάρχει καὶ νῦν ἔτι σπουδαιότατον κέντρον παιδεύσεως ἑλληνικῆς καὶ καλλιεργείας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Ἀλλὰ πολὺ ζωηροτέρα καὶ πλουσιωτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν αὐτῶν σχέσεων Ἑλλήνων καὶ Ἰταλῶν καὶ ἡ διάδοσις καὶ καλλιέργεια τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος, συνεχισθεῖσα καὶ ἐπιταθεῖσα κατὰ τοὺς ἑπομένους δύο αἰῶνας, τὸν 15ον καὶ τὸν 16ον. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σχέσεων τούτων ἀσφαλῶς συνετέλεσαν ἡ παλαιόθεν ὑφισταμένη ἐπικοινωνία καὶ ἐπιμειξία καὶ αἱ ἐμπορικαὶ καὶ ἄλλαι οἰκονομικαὶ συναλλαγαὶ καὶ σχέσεις μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Ἰταλίας. Πρό-

βουλοι καὶ πρωτοπόροι τῆς ἑλληνικῆς ταύτης πνευματικῆς ἐπιδράσεως ἐν Ἰταλίᾳ, κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ὑπῆρξεν ὁ ἐξ ἑλληνικοῦ οἴκου τῆς Καλαβρίας καταγόμενος Βασιλειανὸς μοναχὸς Βαρλαάμ, κατὰ κόσμον Βερνάρδος, καὶ ὁ μαθητὴς Λέων ἢ Λεόντιος Πιλᾶτος, ἐκ Θεσσαλονίκης. Ὁ πρῶτος, ὁ Βαρλαάμ, «νοῆσαί τε ὀξὺς καὶ τὰ νοηθέντα ἐξηγήσασθαι ἱκανώτατος», κατὰ τὸν Καντακουζηνόν, διεκρίθη ὡς φιλόσοφος, μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος, δι᾿ ἣν πολυμάθειαν καὶ σοφὴν διδασκαλίαν του, ὁ σύγχρονος καὶ στενῶς μετ᾿ αὐτοῦ συνδεδεμένος Βοκκάκκιος λέγει ὅτι «ἡ Ἑλλὰς οὔτε ἐπὶ τῶν τότε χρόνων, οὔτε πρὸ πολλῶν αἰώνων παρήγαγε τοιοῦτον σοφόν». Πλὴν τοῦ Βοκκακκίου ὁ Βαρλαὰμ συνεδέθη στενῶς καὶ μετὰ τοῦ Πετράρχου, οὗ ἐγένετο διδάσκαλος ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ′ ἀπεστάλη ὑπ᾿ αὐτοῦ ὡς θεολόγος, δίς, τὸ πρῶτον εἰς Ἀβινιῶνα τῆς Γαλλίας, ὅπου εἶχε μετατεθῇ τότε ἡ παπικὴ ἕδρα, καὶ εἶτα εἰς Νεάπολιν, εἰς τὰς γενομένας αὐτόθι, τῷ 1339 καὶ 1342 συσκέψεις περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, αἵτινες ὅμως εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα κατέληξαν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου ὡσαύτως εἶχε μεταβῇ, περιεπλάκη εἰς ὀξείας θεολογικὰς ἔριδας καὶ συζητήσεις πρὸς τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν, τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν καὶ τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἐξ αἰτίας τῶν ὑπ᾿ αὐτοῦ ἐπικρινομένων καὶ σκωπτομένων δοξασιῶν μερίδος ἐκείνων, ἐπονομαζομένων «ἡσυχαστῶν», καὶ περὶ ἃς ἠσχολήθη καὶ σύνοδος ἐκκλησιαστική, συνελθοῦσα ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1341, ἥτις ἀπέκλινε πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Παλαμᾶ καὶ κατεδίκασε τὰς τοῦ Βαρλαάμ, ἀναγκασθέντος νὰ φύγῃ εἰς Ἰταλίαν. Ἐκεῖ δ᾿ οὗτος, μὴ διακρινόμενος καὶ πρότερον διὰ τὴν σταθερότητα τῶν θρησκευτικῶν του φρονημάτων, μετέστη εἰς τὸν καθολικισμὸν καὶ ἐγένετο ἐπίσκοπος Ἱερακίου, πλησίον τῆς Νεαπόλεως. Ἀσχέτως ὅμως πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ταύτην ἀστάθειαν, ὁ Βαρλαὰμ διὰ τῆς ὅλης πνευματικῆς του δράσεως, διδακτικῆς καὶ συγγραφικῆς, καὶ διὰ τῆς σπουδαίας ἐπιδράσεως, ἣν ἤσκησεν ἐπὶ τὰ δύο ἐξοχώτατα πνεύματα τῶν χρόνων ἐκείνων, τὸν Πετράρχην καὶ τὸν Βοκκάκκιον, εἰς οὓς ἐνέπνευσεν ἔνθερμον ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τῆς ἀγάπης πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμ-

ματα ἐν Ἰταλίᾳ καὶ δικαίως θεωρεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὡς πρόδρομος τῆς ἐν ταύτῃ ἀναγεννήσεως ἐκείνων.

Ἐφάμιλλος τῷ Βαρλαὰμ κατὰ τὴν παιδείαν, ἀλλ᾽ ἀτυχῶς καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα, ἐγένετο καὶ ὁ Θεσσαλονικεὺς μαθητὴς αὐτοῦ Λέων ἢ Λεόντιος Πιλᾶτος. «Πλήρης καὶ οὗτος ἑλληνικῆς παιδείας καὶ σοφίας», κατὰ τὸν Γίββωνα, ἐδίδαξε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐπὶ τριετίαν (1360-62) ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀρτισυστάτῳ αὐτόθι Ἀκαδημίᾳ, εἰς ἣν ἐφοίτων πολλοὶ λόγιοι καὶ φιλόμουσοι ἄνδρες, καὶ δὴ καὶ ὁ Πετράρχης, καὶ κατ᾽ ἰδίαν τὸν Βοκκάκκιον, ὅστις εἶχε προσλάβει αὐτὸν ὡς διδάσκαλον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἰδιαιτέρως τῶν ἐπῶν τοῦ Ὁμήρου καὶ ἐφιλοξένει αὐτὸν ἐν τῷ οἴκῳ του καθ᾽ ὅλην τὴν τριετίαν ταύτην. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐσεμνύνετο ὁ Βοκκάκκιος, ὅτι πρῶτος τῶν Ἰταλῶν ἐδιδάχθη τὸν Ὅμηρον κατ᾽ οἶκον ὑπὸ τοῦ Πιλάτου, καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν σημειώσεων αὐτοῦ ὠφεληθεὶς συνέταξε τὴν «Γενεαλογίαν τῶν Θεῶν», μετέφρασε δὲ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν, ἣν μετάφρασιν βραδύτερον ᾠκειοποιήθη ὁ Λαυρέντιος Βάλλας, καὶ 16 διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, κατὰ τὸν Διδότον, ὅστις καὶ χαρακτηρίζει τοῦτον ὡς τὸν πρῶτον μυσταγωγὸν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν ἐν τῇ Δύσει. Εὐνόητος δὲ εἶναι ἡ μεγίστη ἔμμεσος ἐπίδρασις αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διάδοσιν τούτων διὰ τῆς θερμοτάτης ἀγάπης καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὃν ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς δύο ἐκείνους μεγάλους φίλους καὶ μαθητάς του, τὸν Πετράρχην καὶ τὸν Βοκκάκκιον. Ὡς δὲ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Βαρλαάμ, οὕτω καὶ ὁ Πιλᾶτος ἀπεστάλη τῷ 1360 εἰς Ἀβινιῶνα ὡς πρεσβευτὴς τοῦ Βυζαντίου πρὸς συνέχισιν τῶν συζητήσεων περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀπελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1363, παρέμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ τριετίαν, ἐπιστρέφων δὲ εἰς Ἰταλίαν, τῷ 1366, ἀπέθανε κατὰ τὸν πλοῦν, πληγεὶς ὑπὸ κεραυνοῦ. Ἐπὶ τῷ τραγικῷ τούτῳ θανάτῳ τοῦ διδασκάλου του ὁ Πετράρχης ἔχυσε πικρὰ δάκρυα καὶ ὀδυρόμενος διεπυνθάνετο μὴ περιεσώθη παρ᾽ αὐτῷ χειρόγραφόν τι τοῦ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου.

Ἡ λαμπροτέρα ὅμως ἄνθησις καὶ ἀναγέννησις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχικῶς καὶ ἐκεῖθεν εἶτα καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Δύσει συνετελέσθη κατὰ τοὺς ἑπομένους δύο αἰῶνας τὸν 14ον καὶ 15ον, κατὰ τοὺς περὶ τὴν

῞Αλωσιν χρόνους. Εἰς ταύτην ἔδωκαν ἀφορμήν, πλὴν τῆς διαληφθείσης συνεχοῦς ἐπικοινωνίας καὶ ἐπιμειξίας Ἑλλήνων καὶ Ἰταλῶν, καὶ αἱ ἀνὰ τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην περιοδεῖαι τῶν Βυζαντινῶν ἡμῶν αὐτοκρατόρων καὶ αἱ ἀλλεπάλληλοι πρεσβεῖαι πρὸς ζήτησιν βοηθείας διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Τινὲς τῶν τότε συνοδευσάντων τοὺς αὐτοκράτορας Ἑλλήνων λογίων, τῶν ὁποίων ἡ κλασσικὴ παίδευσις καὶ σοφία κατεφάνη κατὰ τὰς γενομένας συζητήσεις καὶ ἐνεποίησε βαθεῖαν ἐντύπωσιν, παρέμειναν διδάσκοντες ἐν Ἰταλίᾳ, ἡ δὲ φήμη καὶ ἡ δόξα αὐτῶν προεκάλεσε τὴν ἐκεῖσε συρροὴν καὶ ἄλλων λογίων. Μετὰ δὲ τὴν ῞Αλωσιν κατέφυγον ἐκεῖ ἔτι πλείονες. Πάντες οἱ λόγιοι οὗτοι, λίαν εὐδοκίμως διδάξαντες καὶ ἀναδείξαντες πλείστους ἐξόχους λογίους ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτῶν, ἐφελκύσαντες δὲ καὶ ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἄλλων εὐγενῶν καὶ ἐπισήμων Ἰταλῶν καὶ μάλιστα τῶν φιλομούσων ἡγεμόνων, γενναίως ἐνισχυσάντων αὐτούς, ἐνεκαίνισαν τὴν λαμπρὰν περίοδον τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως ἐν Ἰταλίᾳ καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐντονωτέραν καὶ εὐρυτέραν καλλιέργειαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν αὐτῇ καὶ τῇ λοιπῇ Δύσει. Ἡ ἐπίδρασίς των, ἡ φιλολογικὴ καὶ γενικώτερον ἡ πνευματική, ἦτο τοιαύτη καὶ τοσαύτη, ὥστε, ὡς καὶ προλαβόντως ἐλέχθη, ἡ δυτικὴ Εὐρώπη κατέστη βαθμηδὸν κέντρον ἑλληνικῆς παιδείας, ἥτις πάλιν ἐγέννησε, παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τῶν γραμμάτων, θερμοτάτην ἀγάπην, ἀληθῆ λατρείαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνευματικὸν βίον καὶ πολιτισμόν, καὶ πολὺν φιλελληνισμόν, πολύτιμον ἠθικὸν ἔρεισμα πρὸς ἐνθάρρυνσιν τοῦ δουλωθέντος ῎Εθνους.

Κατὰ τὰς πρεσβείας ἐκείνας ἀνεδείχθη σπουδαιότατος φορεὺς καὶ ἀνακαινιστὴς τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Ἐ μ μ α ν ο υ ὴ λ Χ ρ υ σ ο λ ω ρ ᾶ ς. Οὗτος καταγόμενος ἐκ μιᾶς τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐπισημοτέρων οἰκογενειῶν τοῦ Βυζαντίου, ἔτυχε καλλίστης κλασσικῆς παιδεύσεως καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος ἢ Γεμιστοῦ καὶ προέκοψε τοσοῦτον εἰς σοφίαν, ὥστε ἡ φήμη αὐτοῦ ὡς κρατίστου σοφοῦ καὶ φιλοσόφου ἔφθασε καὶ εἰς Ἰταλίαν καὶ προσείλκυσε πολλοὺς Ἰταλοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα διδαχθῶσι παρ᾽ αὐτοῦ. ῞Οτε δὲ μετέβη εἰς Ἰταλίαν, τῷ 1391, ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ αὐ-

τοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου ὡς πρεσβευτὴς πρὸς τὸν Πάπαν, ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν πρὸς σωτηρίαν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπειλουμένης βασιλίδος, ἐγένετο ἐνθουσιωδῶς δεκτός ὑπὸ τῶν λογίων Ἰταλῶν, παρακληθεὶς ὑπ᾿ αὐτῶν ἵνα παραμείνῃ αὐτόθι πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλ᾿ οὗτος τότε μὲν δὲν ἐδέχθη, ἀλλά, διδάξας ἐπ᾿ ὀλίγον μόνον ἐν Βενετίᾳ, ἐπέστρεψεν εἶτα ἄπρακτος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Αἱ προσκλήσεις ὅμως καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν λογίων συνεχίσθησαν καὶ ἐκεῖ καὶ εἰς αὐτὰς προσετέθη καὶ ἡ τῆς κυβερνήσεως τῆς Φλωρεντίας, καλούσης αὐτὸν νὰ διδάξῃ ἐν τῇ αὐτόθι Ἀκαδημίᾳ, ἐπὶ δέκα ἔτη, ἐτησίᾳ ἀμοιβῇ 100 φιορινίων καὶ ἰδιαιτέρᾳ καταβολῇ διδάκτρων ὑπὸ τῶν μαθητῶν. «Ἐλθὲ λοιπόν», ἔγραφεν ὁ συντάξας τὸ προσκλητήριον γράμμα ταύτης Σαλουτᾶτος, ὅστις γέρων ἤδη, ὡς ὁ Κάτων, ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐλθὲ «ἄνερ δεινέ, ὅσον δύνασαι τάχιστα· θὰ εὕρῃς παρ᾿ ἡμῖν δόξαν καὶ ὠφέλειαν. Μὴ λυπῆσαι καταλείπων τὴν πατρίδα σου, θὰ εὕρῃς αὐτὴν ἐν ἡμῖν...». Πεισθεὶς ἐν τέλει ὁ Χρυσολωρᾶς μετέβη εἰς Φλωρεντίαν τῷ 1396, ἔνθα ἐδίδαξεν ἐν τῇ αὐτόθι Ἀκαδημίᾳ ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, σχὼν πλείστους μαθητάς, πανταχόθεν τῆς Ἰταλίας ἐκεῖ συρρεύσαντας, γέροντας καὶ νέους, ἐξ ὧν τινες ἐγκατέλιπον τὰς ἀρξαμένας σπουδάς των ἄλλων ἐπιστημῶν, ἵνα ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἑλληνικῶν παρ᾿ ἐκείνῳ. Διέκοψε δὲ τὴν περαιτέρω ἐκεῖ διδασκαλίαν καὶ μετέβη τῷ 1400 εἰς Μεδιόλανον (τὸ Μιλᾶνον), ὅπου καὶ ἐδίδαξεν ἐπί τινα χρόνον, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου, ἵνα συνοδεύσῃ αὐτὸν ὡς διερμηνεὺς εἰς Παρισίους καὶ Λονδῖνον, ἥτις περιοδεία αὐτοῦ ἀπέβη, ὡς γνωστόν, καὶ αὕτη ἄκαρπος. Ἐπανελθὼν εἰς Ἰταλίαν, ἐδίδαξεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παβίας, ἔνθα ἔσχεν ὡσαύτως πολλοὺς μαθητάς. Τῷ 1408 ἀνακινηθέντος τοῦ ζητήματος τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀπεστάλη πάλιν ὡς πρεσβευτὴς εἰς Ῥώμην, ἔνθα ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας, ἵνα διδάξῃ ἐπί τινα χρόνον, χωρὶς ὅμως νὰ εὕρῃ πολλοὺς ζηλωτάς ὡς ἐν Φλωρεντίᾳ. Ἐκ Ῥώμης ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἰωάννου μετὰ καρδιναλίων εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς συνέχισιν τῶν συζητήσεων καὶ τῷ 1413 ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντίᾳ συνελθοῦσαν ἐκκλησιαστικὴν σύνοδον, ὅπου

καὶ ἀσθενήσας ἐτελεύτησε τῇ 15ῃ Ἀπριλίου 1415, ταφεὶς ἐκεῖ. Ἐν τῇ ἀνατεθείσῃ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Πέτρου Βεργερίου ἐπιγραφῇ ἀποκαλεῖται «vir doctissimus, prudentissimus, optimus», (ἀνὴρ ἐπιστημονέστατος, συνετώτατος, ἄριστος). Καὶ οἱ ἄλλοι δὲ πολυάριθμοι μαθηταί του ἐν Ἰταλίᾳ παντοιοτρόπως ἐξεδήλωσαν τὴν μεγίστην αὐτῶν ἐκτίμησιν πρὸς τὸν σοφὸν διδάσκαλον καὶ τὴν βαθυτάτην λύπην των ἐπὶ τῷ θανάτῳ του. Ὁ ἐπισημότερος τούτων, ὁ Γουαρῖνος, ὅστις τότε ἐδίδασκεν ἐν Βενετίᾳ, παραβάλλει αὐτὸν πρὸς λαμπρὰν καὶ φωτοβόλον ἀκτῖνα ἡλίου, ἥτις ἐφώτισε τὴν ἐν ζοφερᾷ σκοτίᾳ περιπεσοῦσαν Ἰταλίαν καὶ ἐξυμνεῖ ὡς θεόπεμπτον ἐπὶ τῆς γῆς καὶ θεῖον ἄνθρωπον «homo divinus». Ἐν ἐπιστολῇ του δὲ πρὸς τὸν Βαρθολομαῖον Μοντέπολιν, ἐξαίρων τὰς ἀρετὰς τοῦ διδασκάλου, πρὸς τοῖς ἄλλοις γράφει: «Οὐδεμία ἡμέρα παρέρχεται, καθ' ἣν δὲν ἀναστενάζω καὶ δὲν χύνω δάκρυα δι' αὐτόν. Τοιούτου γὰρ ἀνδρὸς καὶ γλυκυτάτου πατρὸς τὴν ἀπουσίαν δὲν δύναμαι νὰ ὑποφέρω. Τὶς γὰρ εἶδεν ἢ ἤκουσεν ἐξοχώτερον τοῦ Ἐμμανουήλ, ὃς ἀναντιρρήτως πρὸς ἀρετὴν καὶ δόξαν ἐγεννήθη; Τὶς δὲν ἤκουσε τοῦ Ἐμμανουὴλ τὴν σοφίαν, τὴν σωφροσύνην, τὴν μετριοφροσύνην, τὴν ἐλευθεριότητα, τὴν χρηστότητα, τὴν πρᾳότητα, τὴν σεμνότητα, τὴν θεοσέβειαν, τὴν φρόνησιν, τὸν γλυκὺν χαρακτῆρα, τὴν ἔξοχον παιδείαν, τὴν μεγάλην πολυμάθειαν καὶ τὴν ὑπέροχον ἐπιστήμην; Οὐδείς, νομίζω, ὑπάρχει ὁ μὴ ἀκούσας τὰς ἀρετὰς καὶ τὸ ὑπέροχον ἦθος τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἅπερ καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην θαυμάζονται παρὰ πάντων, ἐξυμνοῦνται καὶ μετὰ σεβασμοῦ διαθρυλοῦνται». Οὕτω λοιπὸν εὐδοκίμως καὶ καρποφόρως διδάξας ὁ Χρυσολωρᾶς, ἀρχικῶς ἐν Βυζαντίῳ, καὶ εἶτα ἐν Φλωρεντίᾳ, Βενετίᾳ, Μεδιολάνῳ, Παβίᾳ, καὶ Ῥώμῃ, πλείστους καὶ καλλίστους ἀνέδειξε μαθητάς, οἵτινες διασπαρέντες ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν καὶ διδάξαντες, τοσοῦτον ἐξῆψαν τὸν ζῆλον καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὥστε ἐν Μαντούῃ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ῥηθέντος Τραβερσαρίου, καὶ παῖδες ἔτι ἐγίνωσκον αὐτήν. Διὸ καὶ δικαίως ὁ Χρυσολωρᾶς, ὅστις διέπρεψεν ὡς φιλόλογος, φιλόσοφος, θεολόγος, ῥήτωρ, πρεσβευτής, δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὡς λέγει ὁ F. Didot, ὡς ὁ ἀληθὴς θεμελιωτὴς τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ.

Συγχρόνως τῷ Ἐμμανουὴλ ἐδίδαξεν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁ ἀνεψιὸς καὶ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς, γενόμενος καὶ πενθερὸς τοῦ Φιλέλφου καὶ συνεξυμνούμενος μετὰ τοῦ θείου ἐν πολλαῖς ἐπιστολαῖς Ἰταλῶν λογίων ὡς ἐπιστημονέστατος καὶ οὗτος καὶ συνετώτατος καὶ τοῦ θείου ἀξιώτατος. Ἀπέθανε δέκα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐμμανουήλ, ἤτοι τῷ 1425.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐδίδαξεν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ὁ Γεώργιος Πλήθων ἢ Γεμιστός, ὅστις προηγουμένως καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐδίδασκεν εὐδοκίμως ἐν Μυστρᾷ ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, περιβαλλόντων αὐτόν, διὰ τὴν σοφίαν του, διὰ μεγάλης ὑπολήψεως καὶ ἐμπράκτως ἐκδηλωθείσης. Ἴσως δὲ καὶ κατήγετο ἐκεῖθεν, ἐκ Λακεδαίμονος, ὡς λέγει ἐν τῷ πρὸς αὐτὸν ἐπιταφίῳ λόγῳ του ὁ Γεώργιος Ἑρμώνυμος ὁ Σπαρτιάτης, ἐνῷ ὁ Βησσαρίων ἀποκαλεῖ αὐτὸν Βυζάντιον. Τῷ 1437 ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος, ἐκτιμῶν τὴν σοφίαν καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρός, συμπαρέλαβεν αὐτὸν ὡς σύμβουλον καὶ συνήγορον εἰς τὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ συγκροτηθεῖσαν τῷ 1439 σύνοδον περὶ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀποτυχούσης καὶ τῆς συνόδου ταύτης, παρέμεινεν ἐν Φλωρεντίᾳ διδάσκων ὁ Πλήθων, γέρων ἤδη λευκόθριξ καὶ λευκοπώγων, τιμώμενος καὶ θαυμαζόμενος διὰ τὴν σοφίαν του ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν λογίων, οἵτινες ἡδέως ἠκροῶντο τοῦ γέροντος φιλοσόφου, ἀναπτύσσοντος τὰς τέως ἀγνώστους ἐν Ἰταλίᾳ πλατωνικὰς ἰδέας. Ὁ δὲ φιλόμουσος καὶ ἔνθερμος προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν, ἄρχων τῆς Φλωρεντίας καὶ βραδύτερον καὶ τῆς Τοσκάνης, Κοσμᾶς Μέδικος τοσοῦτον ἡδύνθη καὶ ἐνεθουσιάσθη ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ὥστε ἀπεφάσισε νὰ ἱδρύσῃ Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν. Ἀφοῦ ἔσπειρε τὸν σπόρον τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Πλήθων ἐπανῆλθεν εἰς Λακεδαίμονα, ἔνθα μετ' ὀλίγα ἔτη, τῷ 1452, ἐτελεύτησε, ταφεὶς ἐν Μυστρᾷ. Τῷ 1475 ὁ Σιγισμοῦνδος Μαλατέστας, ἄρχων τοῦ Ριμινίου, ἐκθάψας μετήνεγκε τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ εἰς Ἰταλίαν. Καὶ οἱ μὲν χριστιανοί, προεξάρχοντος τοῦ ἀντιπάλου του πατριάρχου Γενναδίου Σχολαρίου, ἀποκαλοῦσιν ἀθεώτατον, ἀσεβέστατον, ἀφρονέστατον. Οἱ ἄλλοι ὅμως λόγιοι, Ἕλληνές τε καὶ Λατῖνοι, φίλοι τε καὶ ἐχθροί, θαυμάζοντες τὴν ἔξοχον παιδείαν καὶ σοφίαν

τοῦ Πλήθωνος ἐγκωμιάζουσι καὶ ἐξυμνοῦσιν αὐτὸν ἐν μονῳδίαις, ἐπιγράμμασι καὶ ἐπιστολαῖς. Ὁ μνημονευθεὶς Γεώργιος Ἑρμώνυμος ὁ Σπαρτιάτης ἐν μονῳδίᾳ αὐτοῦ ἀνακράζει: «Ἔδυ φεῦ, ὁ διαφανέστατος καὶ λαμπρότατος τῆς οἰκουμένης ἀστήρ...». Ὁ δὲ Βησσαρίων, ἕτερος μαθητὴς αὐτοῦ, ἀναφωνεῖ: «Μέγα κλέος Ἑλλάδι πάσῃ γέγονεν ἐκεῖνος ἀνήρ, μέγας κόσμος εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον ἐσσεῖται». Ὁ δὲ ἀντίπαλος αὐτοῦ *Gyraldus* λέγει, ὅτι οὐ μόνον ἡ Ἑλλάς, ἀλλὰ καὶ σύμπασα σχεδὸν ἡ οἰκουμένη ἐθαύμασε τὸν Πλήθωνα διὰ τὴν σοφίαν αὐτοῦ.

Μεγάλως ἐπ' ἴσης συνεβάλετο εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ κύρους τῶν ὑψηλῶν ἀξιωμάτων, ἅτινα περιεβλήθη, ὁ Βησσαρίων ὁ Τραπεζούντιος, ὅστις ἐγένετο καὶ αὐτὸς μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος, παιδευθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐν Μυστρᾷ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ μαθηματικά. Χειροτονηθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας συνώδευσε καὶ οὗτος τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Παλαιολόγον εἰς τὴν ῥηθεῖσαν ἐν Φερράρᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ σύνοδον τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, τῷ 1439, ἐν ᾗ διεκρίθη μετὰ τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς συνόδου ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ἕνεκα τῶν γεννηθεισῶν ὑπονοιῶν περὶ τῆς πίστεως αὐτοῦ ἐπανῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, μεταστὰς εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Ἀναρρηθεὶς καρδινάλιος καὶ ἐγκατασταθεὶς ἐν Ῥώμῃ κατέστησε τὸν οἶκον αὐτοῦ κέντρον πνευματικῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἀναστροφῆς τῶν λογίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ἀληθὲς τέμενος Μουσῶν, ἐν ᾧ ἐδίδασκε καὶ ἐνεθουσίαζε τοὺς φοιτῶντας, προστάτης καὶ εὐεργέτης πάντων ἀναδειχθείς. Παραλλήλως ἠσχολεῖτο περὶ τὴν μετάφρασιν Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν συγγραφὴν ἔργων ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί, πολυγραφώτατος γενόμενος. Συνάμα κατήρτισε πλουσίαν βιβλιοθήκην, περιλαμβάνουσαν 900 χειρογράφους κώδικας, ἣν ἐδωρήσατο εἰς τὴν Βενετίαν, ἣν ἐθεώρει ὡς φύσει μεσάζουσαν μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Οὕτω πολλαπλῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς, δράσας ὁ Βησσαρίων, σπουδαίως ἀνερρίπισε τὸν φιλελληνισμὸν τῶν Ἰταλῶν καὶ διηρμήνευσε καὶ διέδωκεν εἰς εὐρυτέρους κύκλους τὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

Σπουδαῖος φορεὺς αὐτῶν καὶ συντελεστὴς τῆς ἀνακαινίσεως τῶν ἑλ-

ληνικῶν γραμμάτων καὶ σπουδῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἐγένετο καὶ ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, καταγόμενος ἐκ Θεσσαλονίκης, ἥτις καὶ τότε καὶ πρότερον, καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν Μεσαίωνα ἤκμαζε μεγάλως ἐν τοῖς γράμμασι, θεωρουμένη ὡς φωτεινὸς λύχνος οὐ μόνον τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς Ἑλλάδος· Μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, τῷ 1430, ὁ Γαζῆς ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, ὅπου, ἐν Μαντούῃ, ἐπεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἣν τοσοῦτο τελείως ἐξέμαθεν, ὥστε μετὰ μεγίστης εὐχερείας καὶ γλαφυρότητος μετέφραζεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν καὶ τἀνάπαλιν. Μετὰ τοῦτο ἐδίδαξεν ἐπὶ 38 σχεδὸν ὅλα ἔτη καὶ λίαν εὐδοκίμως τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ δὴ ἐν Φερράρᾳ (1441-47), ἐν Φλωρεντίᾳ (1447-50), ἐν Ῥώμῃ, ἔνθα προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ φιλομούσου, φιλέλληνος καὶ προστάτου τῶν λογίων πάπα Νικολάου Ε΄, διορισθεὶς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας, τυχὼν καὶ θερμοτάτης ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος, (1450-55), ἐν Νεαπόλει (1455-58) καὶ πάλιν ἐν Φερράρᾳ μέχρι τοῦ θανάτου του (τῷ 1478). Παραλλήλως συνέγραψε πλεῖστα συγγράμματα καὶ μετέφρασε πολλὰ ἔργα Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς τὴν λατινικήν, διεκρίθη δὲ καὶ ὡς ἔξοχος ῥήτωρ. Διὰ τῆς πλουσιωτάτης καὶ λαμπρᾶς πνευματικῆς του ταύτης δράσεως ὁ Γαζῆς ἐνέπνευσεν ἐν Ἰταλίᾳ ἀληθῆ ἔρωτα πρὸς τὴν κλασσικὴν παιδείαν, τήν τε ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικήν, ἐξεπαίδευσε καὶ ἐμόρφωσε πλείστους ἐξόχους λογίους Ἰταλοὺς καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν ἐκείνῃ. Μεταξὺ τῶν θαυμαστῶν καὶ ἐγκωμιαστῶν τοῦ Γαζῆ ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐπιστήθιος φίλος αὐτοῦ Φραγκῖσκος Φίλελφος, ὅστις γράφων πρὸς τὸν Βησσαρίωνα (τῷ 1448) περὶ τῆς ὑπ' ἐκείνου φιλοπονηθείσης μεταφράσεως τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου, λέγει ὅτι ταύτην θεωρεῖ πολυτιμοτέραν καὶ τῶν μεγίστων καὶ θαυμαζομένων θησαυρῶν τοῦ Κροίσου, ἐν ἑτέρᾳ δὲ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν φιλόμουσον βασιλέα τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Σικελίας Ἀλφόνσον Α΄, τὸν ἐπικαλούμενον μεγαλόψυχον ἢ σοφόν, (τῷ 1456) γράφει, ὅτι ἐν τῷ γένει τῶν Ἑλλήνων οὔτε σοφώτερος, οὔτε εὐφραδέστερος, οὔτε σωφρονέστερος ὑπάρχει. Οἱ δὲ πολυάριθμοι μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ μετὰ θάνατον το-

σοῦτον ἐτίμων τὸν διδάσκαλον, ὥστε διαβαίνοντες πρὸ τῆς ἐν Φερράρᾳ οἰκίας, ἐν ᾗ κατῴκει, ἀπεκάλυπτον τὴν κεφαλὴν εἰς ἔνδειξιν σεβασμοῦ.

Σύγχρονος τῷ Θεοδώρῳ Γαζῇ ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος (1395-1486), ὅστις ἀπελθὼν εἰς Ἰταλίαν, τῷ 1430, ἐπὶ τῇ προσκλήσει, ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει, τοῦ ἐπιφανοῦς πατρικίου τῆς Βενετίας Φραγκίσκου Βαρβάρου (Barbaro), ἐπεδόθη καὶ οὗτος, ὡς ὁ Γαζῆς, κατὰ πρῶτον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἣν ἐξέμαθε τοσοῦτο καλῶς, ὥστε ἀνεγνωρίσθη ὡς διδάσκαλος καὶ ταύτης, ὡς καὶ τῆς ῥητορικῆς. Οὕτω δὲ συμπληρώσας τὴν κλασσικὴν μόρφωσιν αὐτοῦ ἐπανῆλθεν εἰς Βενετίαν, ἔνθα εὐδοκίμως ἐδίδαξεν ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσῃ σχολῇ. Μετὰ δὲ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Φιλέλφου οἱ Βενετοὶ εὐγενεῖς, τῇ συστάσει τοῦ Βαρβάρου, διώρισαν αὐτὸν διδάσκαλον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον τότε ἡ Βενετικὴ δημοκρατία ἐψήφισεν ἰδιαίτερον μισθόν, ὡς καὶ τῆς ῥητορικῆς. Ὁ Τραπεζούντιος ἐδίδαξεν ἀμφότερα εὐδοκίμως ἐπὶ τετραετίαν, τιμηθεὶς ὑπὸ τῆς γερουσίας διὰ τῆς ἀπονομῆς τοῦ δικαιώματος τοῦ πολίτου. Τῷ 1439, κατὰ τὴν σύνοδον περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, μετέβη εἰς Φλωρεντίαν, ἔνθα ἐδίδαξεν, ἀλλὰ ἐπ' ὀλίγον χρόνον, ἐν τῷ αὐτόθι Πανεπιστημίῳ, γραμματικήν, λατινικά, λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν ἐν μεγάλῃ συρροῇ μαθητῶν. Μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς Ῥώμην, ἔνθα ἐγένετο γραμματεὺς τοῦ πάπα Εὐγενίου καὶ καθηγητὴς τῆς ῥητορικῆς καὶ διαλεκτικῆς, διδάξας τοσοῦτον εὐδοκίμως, ὥστε, κατὰ τὸν Βλόνδον Φλάβιον, συνέρρευσαν πλεῖστοι μαθηταὶ οὐ μόνον ἐξ Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων χωρῶν, τῆς Ἱσπανίας, Γαλλίας, Γερμανίας καὶ ἄλλων. Δύστροπος ὅμως ὢν καὶ φίλερις ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ τῷ 1452 ἐκ Ῥώμης καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Νεάπολιν, ὁπόθεν, τῇ μεσολαβήσει τῶν φίλων του Βαρβάρου καὶ Φιλέλφου, ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς Ῥώμην, διατελέσας γραμματεὺς τῶν παπῶν Καλλίστου καὶ Πίου. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολύ, τῷ 1458, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ πάλιν ἐκεῖθεν, μεταβὰς εἰς Βενετίαν, ἔνθα ἐδίδαξεν ἐπ' ὀλίγον χρόνον. Τελευταῖον ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς Ῥώμην, ἔνθα ἀπέθανεν ἐν ἀθλιότητι τῇ 12ῃ Αὐγούστου 1484, εἰς ἡλικίαν 90 ἐτῶν. Ὁ Τραπεζούντιος, διαπρέψας ὡς φιλόσοφος περιπατητικός, θεολόγος, ῥήτωρ, συγγραφεὺς καὶ μεταφραστής, ἀνε-

δείχθη διὰ τῆς μακροχρονίου καὶ εὐδοκίμου διδασκαλίας του εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας καὶ διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ μορφώσεως πλείστων μαθητῶν, εἷς τῶν ἐνεργητικωτέρων καὶ σπουδαιοτέρων σκαπανέων τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ αὐτόθι καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Δύσει. Ἀλλ᾽ ἀτυχῶς εἶχε καὶ πολλὰ ἐλαττώματα χαρακτῆρος, δι᾽ ἃ δριμέως ψέγεται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του, ὅσον ὑπερβαλλόντως ἐπαινεῖται καὶ ἐγκωμιάζεται ὑπὸ τῶν φίλων του διὰ τὴν μεγάλην μόρφωσιν καὶ τὴν σοφίαν του.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλος διαπρεπέστατος λόγιος κοσμεῖ τὴν φωτεινὴν πλειάδα τῶν σοφῶν ἀνακαινιστῶν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ σπουδῶν ἐν Ἰταλίᾳ, ὁ σύγχρονος τοῖς ἀνωτέρω Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος (1400 1486), ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξ εὐγενοῦς καὶ ἐπισήμου οἰκογενείας γεννηθείς. Ἀναδειχθεὶς αὐτόθι ὡς φιλόσοφος διδάσκαλος καὶ ῥήτωρ, ἐκτήσατο τοιαύτην φήμην, ὥστε ὁ πολὺς Φραγκῖσκος Φίλελφος, ὅστις εἶχε γνωρίσει αὐτόν, καὶ ἄλλους φίλους του καὶ αὐτὸν τὸν υἱόν του συνέστησεν ἐκείνῳ πρὸς ἐκπαίδευσιν. Τῷ 1434, προσκληθεὶς ἐκεῖθεν, ἀπῆλθεν εἰς Πατάβιον (τὴν Πάδουαν) τῆς Ἰταλίας, ὅπου ἔνθεν μὲν ἐδίδασκε κατ᾽ ἰδίαν ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, ἔνθεν δὲ ἐσπούδαζε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν ἐν τῷ αὐτόθι πανεπιστημίῳ, ἀναγορευθεὶς διδάκτωρ αὐτοῦ καὶ ἐκλεγεὶς εἶτα καὶ πρύτανις. Τῷ 1441 ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς Ἰταλίαν καὶ τῷ 1456 ἐγκατεστάθη ἐν Φλωρεντίᾳ, ὅπου ὁ φιλόμουσος Κοσμᾶς Μέδικος προσεκάλεσεν αὐτόν, ἵνα διδάξῃ δημοσίᾳ ἐπὶ γενναίᾳ ἀμοιβῇ καὶ ἐπὶ δεκαπενταετίαν, ὅπερ σπανίως ἄλλοτε συνέβη. Ἐκεῖ ἐδίδαξεν ὁ Ἀργυρόπουλος λίαν εὐδοκίμως τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ἐν μέσῳ πολυαρίθμων μαθητῶν καὶ πολλῶν φιλομαθῶν καὶ εὐγενῶν πολιτῶν τῆς Φλωρεντίας, ὑφ᾽ ὧν μεγάλως ἐτιμᾶτο. Κατὰ δὲ τὰς κυριακὰς καὶ τὰς ἑορτάς, περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν καλλίστων μαθητῶν του, μετέβαινεν εἰς τὸ μέγαρον τῶν Μεδίκων, ἵνα, ἐνώπιον τοῦ ἐξ ἀρθρίτιδος οἰκουροῦντος Κοσμᾶ, διδάσκῃ καὶ συζητῇ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ ἄλλων θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων. Τοσαύτην φήμην ἐκτήσατο διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν εὐδόκιμον διδασκαλίαν του, ὥστε ὁ μαθητής του Δονᾶτος ἔλεγεν, ὅτι «ὅταν ἐδί-

δασκεν ὁ διδάσκαλός του, ἐφαίνετο ἀναγεννωμένη ἡ ἐποχὴ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων». Ἡ δὲ Φλωρεντία διὰ τῆς ἐν αὐτῇ πολυετοῦς διδασκαλίας καὶ πνευματικῆς δράσεως τοῦ Ἀργυροπούλου ἀνεδείχθη νέα πατρὶς καὶ ἑστία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, κληθεῖσα «Νέαι Ἀθῆναι». Σχετικῶς ὁ διάσημος ποιητὴς καὶ φιλόλογος, Ἄγγελος Πολιτιανός, ὁ ἐκ Τοσκάνης μὲν καταγόμενος, ἐν Φλωρεντίᾳ δὲ δράσας καὶ ἀποθανών, ὅστις παιδιόθεν ἐσπούδαζε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν καὶ δεκατετραετὴς ἤρξατο μεταφράζων τὸν Ὅμηρον, μαθητὴς καὶ οὗτος τοῦ Ἀργυροπούλου διατελέσας, ἀνεφώνει ἡμέραν τινὰ πρὸς τοὺς Φλωρεντινούς: «Ἄνδρες Φλωρεντινοί, ἐν τῇ πολιτείᾳ ὑμῶν πᾶσα ἑλληνικὴ παίδευσις, ἥτις καὶ ἐν Ἑλλάδι πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπε, τοσοῦτον ἀνεβίωσε καὶ ἤκμασεν, ὥστε ἄνδρες ἐξ ἡμῶν δημοσίᾳ διδάσκουσι τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ παῖδες ἐκ τῆς καλλίστης τάξεως τῶν εὐγενῶν, ὅπερ πρὸ χιλιετηρίδος οὐδέποτε συνέβη ἐν Ἰταλίᾳ, τοσοῦτον καθαρῶς καὶ εὐχερῶς λαλοῦσι τὴν Ἀττικὴν γλῶσσαν, ὥστε αἱ Ἀθῆναι οὐχὶ καταστραφεῖσαι καὶ ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταληφθεῖσαι, ἀλλ᾿ ἑκουσίως ἐκ τοῦ ἐδάφους αὐτῶν ἀποσπασθεῖσαι, μετὰ πάντων τῶν ἐκπαιδευτικῶν καθιδρυμάτων μετηνάστευσαν εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ ἐν αὐτῇ πάλιν ἀνέτειλαν». Τὸ 1471, ἐνσκηψάσης ἐν Φλωρεντίᾳ τῆς πανώλους, ἠναγκάσθη ὁ Ἀργυρόπουλος νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Ῥώμην, ἔνθα ἐδίδαξεν ἐπὶ 25 ἔτη, μέχρι θανάτου τῷ 1486, ἔχων πάντοτε πολυπληθὲς ἀκροατήριον, ἐν ᾧ πολλάκις παρίσταντο καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι καὶ εὐγενεῖς ἄνδρες, καρδινάλιοι καὶ ἄλλοι λόγιοι, καί ποτε δὲ καὶ ὁ διαπρεπὴς ἑλληνιστὴς καὶ ἔνθερμος φιλέλλην Γερμανὸς *Reuchlin*, ὁ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξελληνίσας εἰς Καπνίωνα, ὅστις ἐξέπληξε διὰ τῆς ἑλληνομαθείας του τὸν Ἀργυρόπουλον, ἀναβοήσαντα «ἡ Ἑλλὰς τῇ ἡμετέρᾳ φυγῇ ὑπερέβη τὰς Ἄλπεις»· ὅτι δηλαδὴ διὰ τῆς ἐκδημίας τῶν πεπαιδευμένων τέκνων της εἰς τὴν Δύσιν ἡ Ἑλλὰς μετέδωκε τὰ πνευματικὰ αὐτῆς φῶτα καὶ πέραν τῶν Ἄλπεων. Παραλλήλως πρὸς τὴν μακράν, ἐπὶ 50 σχεδὸν ἔτη, καὶ λίαν εὐδόκιμον διδασκαλίαν του ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ ἐν Ῥώμῃ, καθ᾿ ἣν ἀνέδειξε πλείστους ἐγκρίτους μαθητάς, ὁ Ἀργυρόπουλος ἠσχολήθη καὶ περὶ τὴν συγγραφὴν φιλοσοφικῶν καὶ ἄλλων ἔργων ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ καὶ περὶ τὴν

μετάφρασιν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν λατινικήν. Δι᾿ αὐτῶν συνεβάλετο καὶ αὐτὸς τὰ μέγιστα εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ἀναγέννησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ἰταλίᾳ. Δικαίως δὲ ἐπαινεῖται καὶ ἐγκωμιάζεται ὑπὸ πολλῶν ἐξόχων φίλων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ, ὡς ἀνὴρ ἐπιστημονέστατος, καθηγητὴς ἐξαίρετος, λογιώτατος, φιλόσοφος ἐκλαμπρότατος, ῥητορικώτατος, ὑπέρτατος, σωφρονέστατος κ. λ.

Πολυαριθμότεροι ὑπῆρξαν οἱ μετὰ τὴν Ἅλωσιν μεταβάντες εἰς Ἰταλίαν καὶ διδάξαντες καὶ ἄλλως πνευματικῶς δράσαντες λόγιοι Ἕλληνες. Οὗτοι φεύγοντες τὴν στυγνὴν δουλείαν κατέφευγον ἐκεῖσε, ἑλκυόμενοι ἐκ τῆς φήμης καὶ δόξης τῶν προηγηθέντων, διαπρεψάντων καὶ θαυμαζομένων ὁμοεθνῶν λογίων καὶ διαπνεόμενοι πρὸς τούτοις ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ πόθου, ὅπως ὑποβοηθήσωσι τὸ δουλωθὲν Ἔθνος εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀναμόρφωσιν αὐτοῦ καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἐκεῖ, ἐκμανθάνοντες καὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ σπουδάζοντες τὴν οἰκείαν φιλολογίαν, διδάσκουσι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν εἰς προϋπαρχούσας ἢ ἱδρυομένας ὑπ᾿ αὐτῶν νέας σχολάς, ἢ καὶ κατ᾿ ἰδίαν, συγγράφουσι περισπούδαστα συγγράμματα ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί, μεταφράζουσι τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς εἰς τὴν λατινικὴν καὶ οὕτω συνεχίζουσι σταθερὰν καὶ προάγουσι τὴν ἀρξαμένην καλλιέργειαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διάδοσιν φιλελληνικοῦ πνεύματος.

Τινῶν ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων τῶν ἐξόχων τούτων πνευματικῶν καὶ ἐθνικῶν ἀνδρῶν, τῶν λαμπαδηφόρων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐπιβάλλεται ἡ μνεία, διὰ βραχυτάτης σκιαγραφίας αὐτῶν καὶ ὑπομνήσεως τοῦ ἔργου των. Ἐν τοῖς πρώτοις μεταξὺ αὐτῶν καταλέγεται ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις (1434—1501), ἐξ εὐγενοῦς καὶ ἐπισήμου οἴκου τοῦ Βυζαντίου, καταγόμενος, ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων λογίων τῆς ἐποχῆς του. Καταφυγὼν τῷ 1454 εἰς Ἰταλίαν, ἐγένετο προφρόνως δεκτὸς ἐν Μεδιολάνῳ ὑπὸ τοῦ δουκὸς Φραγκίσκου Σφόρτσα, προσληφθεὶς ὡς διδάσκαλος τῆς θυγατρός του Ἱππολύτης, γενομένης μετὰ ταῦτα, τῷ 1465, βασιλίσσης τῆς Νεαπόλεως, ὡς συζύγου τοῦ βασιλέως Ἀλφόνσου. Εἶτα δὲ

διωρίσθη δημόσιος διδάσκαλος καὶ ὡς τοιοῦτος ἐδίδαξεν ἐπὶ ἓξ ἔτη. Μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς Ῥώμην, παρὰ τῷ Βησσαρίωνι, ἐνθέρμῳ προστάτῃ καὶ ὑποστηρικτῇ τῶν προσφύγων Ἑλλήνων λογίων, πιθανῶς δὲ καὶ εἰς Φλωρεντίαν. Βραδύτερον, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου Α΄, μετέβη εἰς Νεάπολιν, ἔνθα λίαν εὐδοκίμως ἐδίδαξε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ῥητορικήν. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Μεσσήνην, ἔνθα ἐπ' ἴσης διέπρεψε διδάσκων, ἀρχικῶς μὲν ἐν κοινῷ σχολείῳ, εἶτα δὲ ἐν τῇ αὐτόθι περιωνύμῳ σχολῇ, διορισθεὶς καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ὑπὸ τοῦ Πάπα Πίου Β΄, προσελκύσας πολυαρίθμους μαθητὰς πολλαχόθεν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν βραδύτερον γερουσιαστὴν καὶ καρδινάλιον γενόμενον Βενετὸν Πέτρον Βέμβον. Φιλοπονώτατος ὢν συνέγραψε 57 ὅλα συγγράμματα, μεγάλα καὶ μικρά, ὀνομαστὶ ἀναφερόμενα ὑπὸ τῶν βιογράφων του. Ἐκ τούτων ἐξέχει ἡ γραμματικὴ αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐρωτήματα», ἣν συνέταξε διὰ τὴν μνημονευθεῖσαν μαθήτριάν του Ἱππολύτην. Μιμούμενος δὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Βησσαρίωνος ἐδωρήσατο καὶ αὐτὸς τὴν πλουσίαν βιβλιοθήκην του ἐκ πολυτίμων χειρογράφων πρὸς τὴν κοινότητα τῆς πόλεως, ἐξ ἧς βραδύτερον μετηνέχθη εἰς Ἱσπανίαν, ἀποτεθεῖσα ἐν Ἐσκουριάλῃ. Ἀπέθανε δὲ ἐν Μεσσήνῃ τῷ 1501, καταλιπὼν ἀρίστην φήμην διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ, ἐξυμνουμένας καὶ ἐγκωμιαζομένας ὑπὸ τῶν μαθητῶν του, χαρακτηριζόντων αὐτὸν ὡς μέγαν ἄνδρα.

Ἐπ' ἴσης διάσημος ἐγένετο καὶ ὁ πιθανῶς ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας Ἰωάννης Λάσκαρις, κοινῶς λεγόμενος Ἰανὸς Λάσκαρις Ρυνδακηνός, ἐκ τῆς, ἐν ᾗ ἐγεννήθη, πόλεως τῆς Φρυγίας Ρυνδάκου (1445 - 1535). Παιδίον ἔτι κατὰ τὴν Ἅλωσιν, κατέφυγεν εἰς Πελοπόννησον καὶ εἶτα εἰς Κρήτην, ὁπόθεν βραδύτερον μετέβη εἰς Ἰταλίαν, ἔνθα τῇ προστασίᾳ τοῦ Βησσαρίωνος ἐσπούδασεν ἐν Παταβίῳ φιλολογίαν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βησσαρίωνος, τῷ 1472, μετέβη εἰς Φλωρεντίαν, ἀσμένως γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ φιλομούσου καὶ προστάτου τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ γραμμάτων δουκὸς αὐτῆς Λαυρεντίου Μεδίκου, διορίσαντος αὐτὸν βιβλιοφύλακα τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης του. Πρὸς πλουτισμὸν δ' αὐτῆς ἀπεστάλη ὑπ' ἐκείνου εἰς Ἑλλάδα διὰ τὴν συλλογὴν χειρογράφων κωδίκων, ἐξ ὧν ἐπιστρέψας ἐκόμισε

περὶ τοὺς 200, τοὺς πλείστους ἐκ τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Διαδοθείσης τῆς φήμης του καὶ εἰς Γαλλίαν ὁ βασιλεὺς αὐτῆς Κάρολος Η΄ προσεκάλεσεν αὐτὸν εἰς Παρισίους καὶ προσέλαβεν ἐν τῇ αὐλῇ του, διδάξαντα τὴν ἑλληνικὴν εἰς πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἄνδρας, ἐν οἷς καὶ εἰς τὸν περιώνυμον φιλόλογον Γουλιέλμον Βουδαῖον καὶ τὸν Κάρολον Στέφανον. Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Καρόλου Λουδοβῖκος ΙΒ΄ ἔπεμψε δίς, (τῷ 1503 καὶ 1508) τὸν Λάσκαριν πρεσβευτὴν εἰς Βενετίαν, μετὰ μεγάλης δεξιότητος ἐκπληρώσαντα τὴν ἐντολὴν τοῦ βασιλέως. Τῷ 1513 ὁ υἱὸς τοῦ Λαυρεντίου, πάπας γενόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομα Λέων Ι΄, ἔνθερμος ζηλωτὴς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, προσεκάλεσε τὸν Λάσκαριν εἰς Ῥώμην καὶ ἀνέθεσεν αὐτῷ τὴν διεύθυνσιν τοῦ αὐτόθι τότε ὑπ᾽ αὐτοῦ ἱδρυθέντος ἑλληνικοῦ γυμνασίου πρὸς ἐκπαίδευσιν ἑλληνοπαίδων, ὡς καὶ τοῦ συσταθέντος ἑλληνικοῦ τυπογραφείου. Τότε δὲ ἐξέδωκε τὰ σχόλια αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ εἰς τὸν Σοφοκλέα. τῷ 1518 μετέβη καὶ πάλιν εἰς Παρισίους, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φραγκίσκου Α΄, ἔνθα μετὰ τοῦ πρῴην μαθητοῦ του Βουδαίου κατήρτισαν τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην τοῦ Φονταινεβλώ. Μετ᾽ οὐ πολύ, τῇ προσκλήσει τοῦ πάπα Παύλου Γ΄, ἐπανῆλθεν εἰς Ῥώμην. Βραδύτερον ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκος ΙΓ΄ ἔπεμψεν αὐτὸν ὡς πρέσβυν εἰς τὴν Βενετίαν, ἔνθα παρέμεινεν ὡς τοιοῦτος ἐπὶ πενταετίαν. Τελευταῖον ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς Ῥώμην, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῷ 1535, ἐν ἡλικίᾳ 90 ἐτῶν. Κατὰ τὰς φιλολογικὰς μετακλήσεις καὶ τὰς διπλωματικὰς ἀποστολάς του ὁ Λάσκαρις ἐνθέρμως συνηγόρησεν ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἔθνους πρὸς τοὺς μνημονευθέντας ἡγεμόνας καὶ πάπας, ἔτι δὲ πρὸς τὸν ἀρχιδοῦκα τῆς Αὐστρίας Φίλιππον τὸν Ὡραῖον, τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγωνίας Φερδινάνδον καὶ πρὸς τὸν Γερμανορρωμαῖον αὐτοκράτορα Κάρολον Ε΄, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπήγγειλε λατινιστὶ λαμπρότατον πανηγυρικὸν λόγον, ἀναφερόμενον εἰς τὸν διάπυρον ἐκεῖνον πόθον του. Ὁ Λάσκαρις ἐδίδαξεν εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας, καὶ δὴ ἐν Βενετίᾳ, Ῥώμῃ, Φλωρεντίᾳ, Νεαπόλει, ἔτι δὲ καὶ ἐν Παρισίοις, ἐκπαιδεύσας πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἄνδρας, καὶ προκαλέσας πανταχοῦ τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν σοφίαν, τὴν πολυμάθειαν καὶ τὴν καλλιέπειαν αὐτοῦ, ὡς καὶ διὰ τὴν σωφροσύνην του. Ὁ ῥηθεὶς μαθητής του καὶ ἐπιφανὴς φιλόλο-

γος Βουδαῖος ἔγραφε πρὸς ἕτερον μαθητήν του: «Λασκαρίζειν τοίνων ἐστὶν ἐν λόγοις μὲν καὶ φράσει τὸ δεινῶς λέγειν καὶ κομψῶς. Τὸ δὲ ἦθος Λασκαρίζειν ἐστί, τὸ τὰ ἐπιεικῆ καὶ χρηστὰ καὶ εὐαρεστούμενα φρονεῖν». Συνέγραψε δὲ καὶ πολλὰς πραγματείας, ἐν αἷς δείκνυται ἐγκρατὴς καὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου καὶ σχόλια εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Διὰ τοῦτο δικαίως καὶ ὁ Λάσκαρις θεωρεῖται ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων σκαπανέων τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς κινήσεως ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ.

Ἐξόχως ὡσαύτως διέπρεψεν ἐν τῇ ἀναγεννήσει τῶν γραμμάτων καὶ εἰς τὴν διάδοσιν καὶ κραταίωσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Χαλκοκονδύλης (1423-1510). Οὗτος μετὰ τὴν Ἅλωσιν κατέφυγεν εἰς Ἰταλίαν, ἔνθα ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ Θεοδώρῳ Γαζῇ, ἔχων συμμαθητὴν τὸν εἶτα περιώνυμον καταστάντα καὶ ἀντίζηλον Ἄγγελον Πολιτιανόν. Μετά τινα χρόνον μετέβη εἰς Φλωρεντίαν, ὅπου κατὰ σύστασιν τοῦ Γαζῇ προσεκάλεσεν αὐτὸν ὁ Λαυρέντιος Μέδικος ὡς διάδοχον τοῦ Ἀργυροπούλου πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν. Διακριθεὶς μεγάλως ἐν ταύτῃ προσείλκυσεν ὡς μαθητὰς πολλοὺς καὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρας, ἕνεκα τοῦ ὁποίου λόγου ἐπέσυρε τὸν φθόνον τοῦ πρῴην συμμαθητοῦ του Πολιτιανοῦ, διδάσκοντος καὶ αὐτοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ τὰ ἑλληνικά, καὶ πολλαὶ ἔριδες ἐγεννήθησαν μεταξὺ αὐτῶν, ἃς διέλυσεν ὁ Λαυρέντιος καταμερίσας τοὺς μαθητὰς μεταξὺ ἀμφοτέρων. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαυρεντίου, τῇ προσκλήσει τοῦ ἡγεμόνος Λουδοβίκου Σφόρτσα, μετέβη εἰς Μιλᾶνον, ἔνθα ἐδίδαξε τὰ ἑλληνικὰ μέχρι τοῦ θανάτου του. Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων μαθητῶν του διεκρίθησαν πολλοὶ ὀνομαστοὶ λόγιοι ἄνδρες, ἐν οἷς ὁ προμνημονευθεὶς Ρεϋχλῖνος ἢ Καπνίων καὶ οἱ Βρεττανοὶ Θωμᾶς Λίναγερ καὶ Γουλιέλμος Γρόκινος, οἵτινες πρῶτοι εἰσήγαγον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν Βρεττανίαν. Πάντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ ἄλλοι λόγιοι καὶ αὐτὸς ὁ ἀντίζηλός του Πολιτιανὸς ἐξύμνησαν πολυτρόπως μετὰ τὸν θάνατόν του τὸν Χαλκοκονδύλην ἐν ἐπιγράμμασιν, ἐγκωμίοις καὶ ἐπιστολαῖς, ἐξαίροντες πρὸς τῇ σοφίᾳ καὶ τὴν σεμνότητα τοῦ ἤθους καὶ τὴν λιτότητα τοῦ βίου αὐτοῦ. Ὁ Χαλκοκονδύλης συνέγραψε καὶ ἱκανὰ ἔργα, ἐξ ὧν τὰ σπουδαιότερα φιλολογικὰ εἶναι ἡ κριτικὴ ἐπιστασία εἰς τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἰσοκράτη, τὸν Σουΐδαν καὶ ἄλλους.

Μεγάλως ἐπ' ἴσης συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Χαλκοκονδύλη καὶ ἀντάξιος τοῦ διδασκάλου ἀναδειχθεὶς ὁ Ἠπειρώτης τὴν καταγωγὴν Νικόλαος Τομαῖος, ὁ καὶ κατ' ἀναγραμματισμὸν Λαόνικος καλούμενος (1456—1531). Οὗτος γεννηθεὶς ἐν Βενετίᾳ, καὶ ἐν αὐτῇ τὸ πρῶτον παιδευθείς, διψῶν ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως μετέβη εἰς Φλωρεντίαν, ἔνθα ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ Χαλκοκονδύλῃ. Πρὸς δὲ ταῖς φιλολογικαῖς μελέταις ἐνέκυψε βαθύτερον καὶ εἰς φιλοσοφικάς, δι' ὧν ἐκτήσατο μεγάλην φήμην ἐν Ἰταλίᾳ, ἐπιστεγασθεῖσαν διὰ τῆς προσκλήσεώς του ὡς καθηγητοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Παταβίου (Παδούης), ἔνθα ἐδίδαξεν εὐδοκίμως ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη. Διὰ τῆς διδασκαλίας του διήγειρε μέγαν ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας καὶ ἐμόρφωσε πολλοὺς ἐπισήμους λογίους ἄνδρας. Πρῶτος δ' αὐτὸς κατέδειξε τὴν σπουδαιότητα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους, οὗτινος ἐγένετο ἐκ τῶν ἱκανωτέρων ἑρμηνευτῶν, ἐπιχειρήσας βαθυτέραν ἀνασυγκρότησιν αὐτῆς, ἐν συγκρίσει καὶ πρὸς τὴν τοῦ Πλάτωνος, χωρὶς ὅμως νὰ ὑποτιμήσῃ ταύτην καὶ νὰ παρασυρθῇ εἰς τὴν τότε μεταξὺ τῶν λογίων γεννηθεῖσαν ἄτοπον διαμάχην περὶ τοῦ πότερος ἐκείνων ἦτο ἀνώτερος. Διὰ τὴν ἀμεροληψίαν καὶ εὐθυκρισίαν του ταύτην καὶ γενικῶς διὰ τὴν εὐρυμάθειαν, τὴν σοφίαν καὶ τὸ φιλοσοφικόν του πνεῦμα, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀρετήν του, ἐξυμνήθη ὁ Τομαῖος δι' ἐγκωμίων καὶ ἐπιγραμμάτων ὑπὸ τῶν μαθητῶν του καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν λογίων, ἐν οἷς καὶ ὁ καρδινάλιος Βέμβος καὶ ὁ Ἔρασμος.

Σπουδαίως συνεβάλετο εἰς τὴν διάδοσιν καὶ κραταίωσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ ὁ Λακεδαιμόνιος Γεώργιος Ἑρμώνυμος (ὁ καὶ Ἱερώνυμος καὶ Χρυσώνυμος καλούμενος), ἐκ τῶν διασημοτέρων λογίων τοῦ 15ου αἰῶνος. Παιδευθεὶς ἐν Μυστρᾷ ὑπὸ τὸν Γεώργιον Πλήθωνα ἢ Γεμιστόν, μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ καὶ τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων, μετέβη εἰς Ἰταλίαν, ἔνθα ἐδίδαξεν ἐπί τινα χρόνον, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τυχὼν τῆς εὐνοίας καὶ ὑποστηρίξεως τοῦ πάπα Σίξτου Δ'. Εἶτα μετέβη εἰς Παρισίους, ἐπὶ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου ΙΑ', ἔνθα ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, συγκαταλέγων μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων μαθητῶν του καὶ ἐπιφανεῖς λογίους, ἐν οἷς ὁ Φί-

λιππος Μελάγχθων, ὁ Γουλιέλμος Βουδαῖος καὶ ὁ Ρεϋχλῖνος (Καπνίων). Ὁ μνημονευθεὶς φίλος αὐτοῦ πάπας Σίξτος, ἐκτιμῶν τὴν ἱκανότητα καὶ εὐγλωττίαν τοῦ Ἑρμωνύμου, ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς Ἀγγλίαν, ἵνα συνηγορήσῃ παρὰ τῷ βασιλεῖ Ἐδουάρδῳ Δ' ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τοῦ τῇ διαταγῇ του φυλακισθέντος ἐπισκόπου τῆς Ὑόρκης, ἣν καὶ ἐπέτυχεν. Ἔν τινι δὲ περιπετείᾳ, ἣν ἔπειτα ἔσχεν ἐπανελθὼν εἰς Ῥώμην, ἔτυχε τῆς προστασίας τοῦ Βησσαρίωνος, καρδιναλίου παντοδυνάμου τότε ὄντος. Μετὰ τὴν δοκιμασίαν ἐκείνην ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον, μετονομασθεὶς Γρηγόριος. Ὡς δὲ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως, οὕτω καὶ τὸ τοῦ θανάτου του εἶναι ἄγνωστον, πάντως ὅμως εἶναι μεταγενέστερον τοῦ 1478, ὅτε ἔγραψεν ἐκ Παρισίων πρὸς τὸν Ρεϋχλῖνον (Καπνίωνα) δύο ἐπιστολάς, τὴν μὲν ἑλληνιστί, τὴν δὲ λατινιστί. Ὁ Ἑρμώνυμος ἔγραψε δύο ἐγκωμιαστικὰς μονῳδίας πρὸς τιμὴν τοῦ διδασκάλου του Πλήθωνος, ἐπιστολὴν καὶ λόγον ἐγκωμιαστικὸν εἰς Βησσαρίωνα, λόγον ἐπικήδειον εἰς Παλαιολόγον, ὀκτὼ κεφάλαια περὶ Χριστοῦ καὶ ἄλλα. Δικαίως δ' ἐπαινεῖται μεγάλως διὰ τὴν ἔξοχον παιδείαν καὶ τὴν γόνιμον διδασκαλίαν του, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀρετήν του.

Ὁμοίως εὐδοκίμως ἔδρασε, διδάσκων καὶ συγγράφων, ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἀνωτέρω χώραις, τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ Γαλλίᾳ, ὁ Ἰωάννης Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ καὶ Ἀνδρόνικος περιπατητικὸς φιλόσοφος καλούμενος, ἐκ Θεσσαλονίκης ἢ κατ' ἄλλους ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καταγόμενος. Μετὰ τὴν Ἅλωσιν κατέφυγε καὶ οὗτος εἰς Ἰταλίαν, τυχὼν θερμῆς ὑποδοχῆς καὶ προστασίας παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος, τοῦ ἐνθέρμου, ὡς προελέχθη, προστάτου καὶ ὑποστηρικτοῦ τῶν αὐτόθι προσφυγόντων Ἑλλήνων λογίων. Ἀφοῦ δὲ ἐδίδαξεν ἐπί τινα χρόνον ἐν Ῥώμῃ, μετέβη εἶτα εἰς τὴν μουσόπολιν Φλωρεντίαν, ὅπου πλῆθος μαθητῶν, ἐν οἷς καὶ πολλοὶ διάσημοι λόγιοι, συνέρρευσαν, ἵνα ἀκούσωσι τὸν σοφὸν περιπατητικόν, ἀναπτύσσοντα τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ἀπὸ δὲ τῆς Φλωρεντίας, μετὰ πολυχρόνιον ἐν αὐτῇ διδασκαλίαν, μετέβη εἰς Παρισίους, προσκληθεὶς ἵνα διδάξῃ τὰ ἑλληνικά, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γεωργίου Ἑρμωνύμου τοῦ Λακεδαιμονίου, μεγάλως συντελέσας εἰς τὴν συστηματικὴν σπουδὴν αὐτῶν. Συνέγραψε δὲ καὶ πολλὰ ἔργα, ἐξ ὧν τὰ κυριώτερα εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλο-

σοφίαν. Ἀπέθανε τῷ 1486, εὐφημότατα μνημονευόμενος καὶ ἐπαινούμενος ὑπὸ τῶν μαθητῶν του καὶ ἄλλων λογίων, ἐν ἐπιστολαῖς, λόγοις καὶ ἐγκωμίοις, διὰ τὴν πολυμάθειαν καὶ τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμά του.

Διασημότατος ἐγένετο ἐπὶ ὁμοίᾳ ἐξόχῳ πνευματικῇ δράσει, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, καὶ ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος ὁ Κρὴς (1470-1517), δράσει πλουσιωτάτῃ καὶ γονιμωτάτῃ, παρὰ τὴν βραχύτητα τοῦ βίου αὐτοῦ, ἀποθανόντος ἐν ἡλικίᾳ 47 ἐτῶν ἐν τῇ ἀκμῇ ἐκείνης. Μεταβὰς εἰς Ἰταλίαν ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Ἰανοῦ Λασκάρεως, ἀναλαβόντος αὐτὸν ὑπὸ τὴν προστασίαν του, διακριθεὶς διὰ τὸν ζῆλον αὐτοῦ ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης. Οὕτω καλῶς καταρτισθεὶς ἐν ταύταις ἀπῆλθε, τῷ 1502, εἰς Πατάβιον, ἔνθα ἐδίδασκεν ἐνώπιον πλείστων μαθητῶν ἀκαταπόνητος, μόνον τέσσαρας ἡμέρας τοῦ ἔτους σχολάζων ἀπὸ τῆς διδασκαλίας. Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων μαθητῶν συγκατελέγοντο καὶ ὁ Ἔρασμος καὶ ὁ Ῥαφαὴλ Ῥέτζιο, ὅστις καθηγητὴς ὢν καὶ αὐτὸς αὐτόθι καὶ γέρων ἤδη ἔσπευδε καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ ἐν καιρῷ ψύχους ἀπὸ τῆς 7ης πρωινῆς ὥρας νὰ μεταβαίνῃ εἰς τὰ μαθήματα τοῦ Μουσούρου. Διαδοθείσης τῆς φήμης του ἡ Γερουσία τῆς Βενετίας διώρισεν αὐτὸν καθηγητὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Πολλοὶ τότε ἔσπευδον εἰς Βενετίαν, τὰς νέας ταύτας Ἀθήνας, ἵνα ἀκούσωσι διδάσκοντα τὸν διάσημον λόγιον. Τῷ 1516 προσκληθεὶς μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ ἑπόμενον ἔτος. Ὑπὸ τῶν ἐπιφανεστέρων λογίων, συγχρόνων τε καὶ μεταγενεστέρων, ἐγκωμιάζεται καὶ θαυμάζεται ὡς δεινὸς ἑλληνιστὴς καὶ λατινιστής, ἀλλὰ καὶ κριτικός. Διότι, φιλοπονώτατος, ὡς εἴρηται, ὤν, ἐπεδόθη εἰς κριτικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ ἔκδοσιν τῶν ἔργων πολλῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Πινδάρου, τοῦ Αἰσχίνου, τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ Ἀθηναίου, τοῦ Παυσανίου, τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, τοῦ Λιβανίου, Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου καὶ ἄλλων, ὡς καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ κ.λ., ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ περιωνύμου ζηλωτοῦ τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν καὶ ἐνθέρμου φιλέλληνος, ὡς ἀπεκαλεῖτο, Ἄλδου Μανουτίου, Ῥωμαίου καὶ φιλέλληνος, τοῦ ἱδρυτοῦ ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας ἐν Βενετίᾳ, τῆς ἐπικληθείσης Νεακαδημίας.

Ἐπ' ἴσης ἐδίδαξαν εὐδοκίμως κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Μιχαὴλ Σοφιανὸς ὁ Κερκυραῖος ἐν Παταβίῳ, συγγράψας καὶ σχόλια εἰς τὸν Αἰσχύλον καὶ μεταφράσας εἰς τὴν λατινικὴν τὸ περὶ ψυχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλα ἔργα. Ὁ Λακεδαιμόνιος Ἰωάννης Μόσχος, ὅστις διὰ τῆς καρποφόρου διδασκαλίας του ἐμόρφωσε πολλοὺς καὶ ἐπισήμους μαθητάς, ἀποθανὼν περὶ τὸ 1595. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Δημήτριος Μόσχος, ὅστις παιδευθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρός του καὶ ἐπὶ τὰ ἴχνη τούτου βαδίζων, ἐδίδαξε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀρχικῶς ἐν Βενετίᾳ καὶ εἶτα ἐν Φερράρᾳ, ἔνθα συνέρρευσαν πολλοὶ μαθηταί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἄνδρες ἐπιφανεῖς καὶ ἐπίσημοι ἐκ Μοδένης, καὶ βραδύτερον, πρὸ τοῦ 1478, ἐν Μαντούῃ. Πρὸς τῇ διδασκαλίᾳ ὁ Δημήτριος ἠσχολήθη καὶ περὶ τὴν συγγραφὴν σπουδαίων ἔργων, καὶ περὶ τὴν ποίησιν, ποιήσας ἐλεγείας, ἐπιγράμματα καὶ κωμῳδίας, ἐφ' ᾧ θεωρεῖται ὡς «τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὁ ὀψίγονος καὶ τηλύγετος ποιητής». Ἐπαινεῖται δὲ καὶ ἐγκωμιάζεται πρὸς τούτοις καὶ ὡς λόγιος, πολυμαθής, γραμματικὸς καὶ ῥήτωρ. Ὡσαύτως ὁ ἐκ θυγατρὸς ἔγγονὸς τοῦ Ἰωάννου Μόσχου Ἀντώνιος Ἔπαρχος, γεννηθεὶς ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1491, ὅστις συνέστησεν ἐκπαιδευτήριον ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Βενετίᾳ, τυχὼν καὶ χρηματικῆς ἐπιχορηγήσεως ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ διδάσκῃ κατὰ τὴν αὐτόθι διατριβήν του δημοσίᾳ καθ' ἑκάστην τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἐν τόπῳ ὑπ' ἐκείνου ὁρισθησομένῳ. Αἱ περὶ αὐτοῦ πληροφορίαι ἐξικνοῦνται μέχρι τοῦ ἔτους 1568, ἀδήλου ὄντος πότε ἀπέθανε.

Πρὸς αὐτοῖς ἐδίδαξαν ἢ ἄλλως πως πνευματικῶς ἔδρασαν ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην καὶ τρεῖς ἄλλοι Κερκυραῖοι λόγιοι. Ὁ Ματθαῖος Δεβαρῆς, γεννηθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ $15^{ου}$ αἰῶνος, ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς καθολικῆς οἰκογενείας του, παῖς ἔτι ὤν, εἰς Ῥώμην, ἵνα ἐκπαιδευθῇ ἐν τῷ εἰρημένῳ ἑλληνικῷ γυμνασίῳ, τῷ ἱδρυθέντι ὑπὸ τοῦ φιλομούσου καὶ φιλέλληνος πάπα Λέοντος Ι΄. Ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος τὸ γυμνάσιον Ἰανοῦ Λασκάρεως, ὑπὸ τὴν πατρικὴν προστασίαν τοῦ ὁποίου διετέλει, διακριθεὶς μεταξὺ τῶν συμμαθητῶν του διὰ τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ ἐπιμέλειαν. Διαλυθέντος πιθανῶς τοῦ γυμνασίου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φιλέλληνος ἐκείνου πάπα, προσέλαβε τὸν Δεβαρῆν μετ' ἄλλων ἑλληνοπαίδων ὁ

ἐπ᾽ ἴσης φιλέλλην καρδινάλιος Νικόλαος Ῥοδόλφιος, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος ἦτο γενικὸν ἐντευκτήριον τῶν λογίων, καλούμενος σοφίας ἐνδιαίτημα, καὶ παρὰ τῷ ὁποίῳ παρέμεινεν ἐπὶ 15 ἔτη. Ἀποθανόντος καὶ τούτου προσέλαβεν αὐτὸν ὁ Κάμιλλος Κολοῦμνα, ὡς διδάσκαλον τῶν ἑλληνικῶν τοῦ υἱοῦ του Μάρκου Ἀντωνίου, τοῦ μετὰ ταῦτα περιφήμου καρδιναλίου, ὃν ἐδίδαξεν ἐπὶ τριετίαν καὶ συνώδευσε μεταβάντα πρὸς περαιτέρω σπουδὰς ἐν τοῖς αὐτόθι πανεπιστημίοις εἰς Πῖσαν, πιθανῶς καὶ εἰς Πατάβιον. Ἐπανελθὼν ὁ Δεβαρῆς εἰς Ῥώμην διέμεινεν αὐτόθι μέχρι τοῦ θανάτου του, φιλοξενούμενος ἐπὶ 28 ὅλα ἔτη ἐν τῷ πλουσίῳ οἴκῳ τοῦ μεγάλου κληθέντος καρδιναλίου Ἀλεξάνδρου Φαρνεσίου, ἀνεψιοῦ τοῦ πάπα Παύλου Γ', οἰκεῖος καὶ ἀγαπητὸς διατελέσας. Πρὸς τῇ διδασκαλίᾳ, ὁ Δεβαρῆς συνέταξε μετὰ τοῦ προμνημονευθέντος λογίου συμπολίτου του Μιχαὴλ Σοφιανοῦ τὸν κατάλογον τῆς πλουσιωτάτης βιβλιοθήκης τοῦ εἰρημένου καρδιναλίου Ῥοδολφίου, βραδύτερον δὲ καὶ τὸν πίνακα εἰς τὰς Παρεκβολὰς τοῦ Ὁμήρου τοῦ Εὐσταθίου, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου εἰργάσθη ἐπὶ 15 ὅλα ἔτη, ἐφ᾽ ᾧ ἔργῳ ἔτυχε τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ πάπα Πίου Δ', διορίσαντος αὐτὸν διορθωτὴν τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων ἐν τῇ Βατικανῇ Βιβλιοθήκῃ. Ἀπέθανε δὲ μετὰ τὸ ἔτος 1575.

Ὁ Θωμᾶς Φλαγγίνης, γεννηθεὶς ἐν Κερκύρᾳ, νέος ἔτι ἀπῆλθεν εἰς Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πατάβιον, πρὸς σπουδὰς ἐν τῷ αὐτόθι πανεπιστημίῳ, καθ᾽ ἃς διεκρίθη διὰ τὴν μεγάλην του ἐπιμέλειαν καὶ φιλομάθειαν, ἀναγορευθεὶς καὶ διδάκτωρ τοῦ κανονικοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Διὰ τῆς διαθήκης του κατέλιπε τήν, μετὰ ἄλλας πολλὰς δωρεὰς ἐν ζωῇ πρὸς κοινωφελεῖς σκοπούς, ὑπολειφθεῖσαν περιουσίαν του πρὸς σύστασιν ἑλληνικοῦ φροντιστηρίου ἐν Βενετίᾳ καὶ πρὸς ἐκπαίδευσιν ἀπόρων ὀρθοδόξων ἑλληνοπαίδων, προτιμωμένων τῶν συμπολιτῶν του Κερκυραίων καὶ μετ᾽ αὐτοὺς τῶν Κυπρίων. Ἱδρύθη δ᾽ ἔκτοτε τὸ φροντιστήριον τοῦτο, ὀνομασθὲν «Φλαγγινιανόν», καὶ διὰ διατάγματος τῆς Βενετικῆς Γερουσίας τῷ 1664 ὡρίσθη, ὅτι ἐκ τῶν τόκων τοῦ κεφαλαίου θὰ χορηγῆται ὑποτροφία εἰς ἕνδεκα νέους.

Τρίτος εἶναι ὁ Ἰωάννης Μαυρομμάτης, γεννηθεὶς καὶ αὐτὸς ἐν Κερκύρᾳ, ὅστις μεταβὰς εἰς Ἰταλίαν διεβίωσεν ἐν Βενετίᾳ καὶ ἐν Νεαπόλει,

τῆς βιβλιοθήκης τῆς ὁποίας διωρίσθη βιβλιοθηκάριος, συντάξας τὸν κατάλογον τῶν ἐντύπων καὶ χειρογράφων αὐτῆς. Ἐκ τούτων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἦτο ἀνὴρ λόγιος καὶ σπουδαῖος.

Ὡσαύτως ἐδίδαξαν ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, καὶ δύο ἄλλοι Μακεδόνες λόγιοι, ἐκ Βερροίας ἀμφότεροι καταγόμενοι, ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, ὁ μετὰ ταῦτα πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, διδάξας τὰ ἑλληνικὰ ἐν Βενετίᾳ, ἀπὸ τοῦ 1627 - 1630, ὅπου ἀφίκετο μετὰ μακρὰν περιήγησιν ἐν Ἀγγλίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, καὶ συγγράψας πολλὰ ἔργα ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί, καὶ ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος. Οὗτος μεταβὰς εἰς Ῥώμην ἐσπούδασεν ἐν τῷ αὐτόθι ἑλληνικῷ γυμνασίῳ ἰατρικὴν καὶ τελειότερον ἑλληνικὴν φιλολογίαν, ἣν εἶτα καὶ ἐδίδαξεν ἐν τῷ αὐτῷ γυμνασίῳ. Μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς Βονωνίαν, ἔνθα διωρίσθη καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ αὐτῆς, διδάξας ἐπὶ δέκα τρία ἔτη τοσοῦτον εὐδοκίμως, ὥστε τοῦτο ἐξ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν σοφὸν ἄνδρα ἀνήγειρε τιμητικὸν μνημεῖον ἐν τῷ περιβόλῳ αὐτοῦ. Εἶτα, ἐπὶ τῇ προσκλήσει τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας, μετέβη εἰς Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πατάβιον, διορισθείς, τῷ 1637, πρῶτος καθηγητὴς ἐν τῷ αὐτόθι Πανεπιστημίῳ, ὡς διάδοχος τοῦ Κρεμονίου. Ἐκτήσατο δὲ τοσαύτην φήμην, ὥστε εἰς τὰς παραδόσεις αὐτοῦ συνέρρεον καὶ πολυάριθμοι ξένοι, Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι. Τῷ 1653 διέθεσε τὴν μικρὰν περιουσίαν του πρὸς ἵδρυσιν παραρτήματος τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Παταβίου, ἵνα ἐν αὐτῷ σπουδάζωσι καὶ διαιτῶνται ὀκτὼ ἑλληνόπαιδες, ὅπερ καθίδρυμα πρὸς τιμὴν καί μνήμην του ὠνομάσθη «Κωττουνιανὸν Ἑλληνομουσεῖον», λειτουργῆσαν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος. Συνέγραψε δὲ διάφορα συγγράμματα, δέκα λατινιστὶ καὶ ἓν ἑλληνιστί. Ἀπέθανε τῷ 1658.

Πλὴν τῶν ἐπιφανῶν τούτων Ἑλλήνων λογίων καὶ σοφῶν ἀνδρῶν, τῶν διδαξάντων ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἄλλοι πολλοὶ μετέβησαν καὶ ἐδίδαξαν αὐτόθι κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν ἑπομένους δύο αἰῶνας, τὸν 16ον καὶ 17ον, ἐξ ὧν εἶναι γνωστοὶ ὑπὲρ τοὺς ἑκατόν, ἐξ ὑπερείκοσι τόπων τῆς Ἑλλάδος καταγόμενοι. Θὰ ἐμηκύνετο ὅμως ὑπερμέτρως ὁ λόγος, ἐὰν ἐγίνετο ἔστω καὶ ἁπλῆ μνεία ἢ μᾶλλον ὑπόμνησις αὐτῶν, μηδόλως ἄλλως τε σκοπουμένης τῆς ἐξαν-

τλητικῆς ἀναφορᾶς τούτων καὶ τῆς πνευματικῆς δράσεώς των, περὶ τῶν ὁποίων δύναταί τις νὰ προσφύγῃ εἰς τὰς οἰκείας πηγάς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ μὴ γίνῃ καὶ ἐνταῦθα συνοπτική τις μνεία τῆς ἐξόχου πνευματικῆς δράσεως διαπρεπῶν Ἑλλήνων λογίων, τέκνων τῆς μαρτυρικῆς Μεγαλονήσου, τὸ ὄνομα καὶ ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγὼν τῆς ὁποίας συγκινεῖ πᾶσαν ἑλληνικὴν καὶ πᾶσαν ἀληθῶς φιλελευθέραν ψυχήν, τῆς Κύπρου. Καὶ ἐπιβάλλεται ἡ μνεία αὕτη, διότι ἀπετολμήθη δειλῶς πως, ἀλλὰ λίαν ἀναιδῶς, ἡ ἀμφισβήτησις τῆς ἑλληνικότητος τῆς Μεγαλονήσου. Ἐνῷ καὶ πρότερον καὶ κατὰ τοὺς δύο ἐκείνους αἰῶνας ἦτο τοσοῦτο ζωηρὰ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ τοσοῦτον ἤκμαζεν ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἐν αὐτῇ, ὥστε νὰ ἀναδεικνύῃ διαπρεπεστάτους λογίους, ἐνθουσιώδεις συνεχιστὰς τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ διαφωτίσεως τῶν λαῶν τῆς Δύσεως καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἐν αὐτῇ. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι εἰς ἀριθμὸν διδαξάντων ἐν Ἰταλίᾳ λογίων ἐκ διαφόρων τόπων τῆς Ἑλλάδος, ἡ Κύπρος ἔρχεται δευτέρα μετὰ τὴν ἑτέραν ἡρωϊκὴν Μεγαλόνησον, τὴν Κρήτην. Γνωστοὶ ἐκ τούτων εἶναι οἱ ἑξῆς. Ἐν πρώτοις οἱ ἐκ τοῦ ἐπιφανοῦς οἴκου τῶν Σῳζομένων καταγόμενοι Ἰωάννης καὶ Ἰάσων. Ὁ πρῶτος, παῖς ἔτι, ἀπῆλθεν εἰς Βενετίαν καὶ ἐκ ταύτης μεταβὰς εἰς Ῥώμην ἐσπούδασεν εἰς τὸ αὐτόθι ἑλληνικὸν γυμνάσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τὸ ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΓ′ τῷ 1577, ἱδρυθέν, πρὸς θεολογικὴν κυρίως μόρφωσιν τῶν Ἑλλήνων τροφίμων του, καὶ δὴ ἐν τῷ λατινικῷ δόγματι. Τοσοῦτο δὲ ἐγκρατὴς τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἐγένετο, ὥστε, ὡς λέγεται, οὐδεὶς ἄλλος τότε ἐν Ῥώμῃ ἠδύνατο μετὰ πλείονος ἐπιτυχίας νὰ ἑρμηνεύσῃ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἢ νὰ μιμηθῇ τὸ ὕφος αὐτῶν, ἢ ὅσον ἐκεῖνος, πράττων τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ προχείρου. Ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ εὐδοκιμήσει ἀνετέθη αὐτῷ ἡ διδασκαλία ἐν τῷ γυμνασίῳ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ συνέταξε καὶ γραμματικήν. Μετά τινα χρόνον ἐπανῆλθεν εἰς Βενετίαν, ἀνακηρυχθεὶς διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας. Εἶτα ἐσπούδασε νομικὰ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Παταβίου, ἀξιωθεὶς τοῦ στεφάνου τῷ 1596. Μετὰ ταῦτα ἐπανῆλθε καὶ πάλιν καὶ ἐγκατεστάθη μονίμως ἐν Βενετίᾳ, ἔνθα ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μετερχό-

μενος καὶ τὴν δικηγορίαν. Μετὰ μικρὸν διωρίσθη ἐπιστάτης τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης, ἧς συνέταξε καὶ τὸν κατάλογον τῶν χειρογράφων καὶ τῶν βιβλίων, καθηγητὴς τῶν Ἠθικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ λογοκριτὴς τῶν ἐκδιδομένων βιβλίων. Μετέφρασε δὲ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν τὰ Ἠθικά, διασκευάσας αὐτά, τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος, δύο ὑπομνήματα τοῦ Γαληνοῦ καὶ ἔγραψεν ὑπομνήματα εἰς τὸ περὶ Ὕψους τοῦ Λογγίνου, ἐν οἷς ἐμφαίνεται ἡ μεγάλη πολυμάθεια τοῦ ἀνδρός. Ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1626.

Ὁ δεύτερος, ὁ Ἰάσων Σῳζόμενος, διεκρίθη καὶ οὗτος ἐπὶ παιδείᾳ ἀμφιλαφεῖ, ἀναδειχθεὶς φιλόσοφος, διδάσκαλος τῆς θεολογίας καὶ ῥήτωρ ἄριστος. Ἐδίδαξεν ἐν τῷ ἐν Ῥώμῃ ἑλληνικῷ γυμνασίῳ τὴν ῥητορικὴν καὶ ἄλλα μαθήματα καὶ ἔγραψεν ἑρμηνείαν εἰς τὴν Ποιητικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, λόγους ἐγκωμιαστικοὺς καὶ ἄλλα τινά. Ἀτυχῶς καὶ περὶ τοῦ λογίου τούτου ἀνδρὸς ἐλλείπουσι πληρέστεραι εἰδήσεις.

Ὁ Ἰάσων Δενόρες, γεννηθεὶς ἐν Λευκωσίᾳ, ἐσπούδασε φιλοσοφίαν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Παταβίου, ἀναγορευθεὶς διδάκτωρ αὐτοῦ, καὶ εἶτα ἐπανῆλθεν εἰς Κύπρον. Ἀλλὰ μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων μετέβη εἰς Βενετίαν, γενόμενος διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν. Τῷ δὲ 1577 διωρίσθη καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ ῥηθέντι πανεπιστημίῳ τοῦ Παταβίου, ἔνθα παρέμεινε διδάσκων ἐπὶ πολλὰ ἔτη μέχρι τοῦ θανάτου του τῷ 1590. Πρὸς τῇ διδασκαλίᾳ συνέγραψε καὶ πλεῖστα ἔργα φιλοσοφικά.

Ὁ Λουδοβῖκος Ποδοκάτορος, γεννηθεὶς ἐν Κύπρῳ τῷ 1430, ἀπῆλθεν ἐνωρὶς εἰς Ἰταλίαν καὶ ἐξεπαιδεύθη ἐν τῷ αὐτῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Παταβίου, τοῦ ὁποίου ἀνεκηρύχθη διδάκτωρ, γενόμενος βραδύτερον καὶ πρύτανις αὐτοῦ.

Ὁ Νεόφυτος Ῥοδινός, γεννηθεὶς ἐν Ποταμιᾷ τῆς Κύπρου, ἐσπούδασε τὰ μὲν ἐγκύκλια μαθήματα ἐν τῇ πατρίδι παρὰ τῷ συμπολίτῃ Λεοντίῳ Εὐστρατίῳ, τὴν δὲ ῥητορικὴν παρὰ τῷ μνημονευθέντι Ἰάσονι Σῳζομένῳ. Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν μετέβη εἰς Ῥώμην, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Σαλαμάγκαν τῆς Ἱσπανίας, ἔνθα ἐσπούδασεν ἐν τῷ αὐτόθι πανεπιστημίῳ θεολογίαν, διδάσκων συγχρόνως τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Μετὰ τινας περιπετείας, ἃς ἔσχεν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀποστολῆς του,

προσχωρήσαντος εἰς τὸ δυτικὸν δόγμα, εἰς Πολωνίαν πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν Πολωνῶν, ἐπανῆλθεν εἰς Ἰταλίαν καὶ διορισθεὶς ἐφημέριος τῆς ἐν Νεαπόλει ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐδίδασκεν ἐν τοῖς αὐτόθι σχολείοις τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἔγραψε δὲ καὶ πολλὰ συγγράμματα ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί, κυρίως θεολογικά.

Ὁ Ἀλέξανδρος Συγκλητικὸς διέπρεψε καὶ οὗτος ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ διδασκαλίᾳ, γενόμενος καθηγητὴς τοῦ κανονικοῦ δικαίου ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Παταβίου καὶ σύνδικος αὐτοῦ.

Τρεῖς ἄλλοι Κύπριοι λόγιοι, ὁ Δεκάπολος, ὁ Κυπριανὸς καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ διέπρεψαν καὶ οὗτοι ὡσαύτως ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ διδασκαλίᾳ γενόμενοι καθηγηταὶ τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ἀκμάζοντος πανεπιστημίου καὶ διατελέσαντες καὶ πρυτάνεις αὐτοῦ, ὁ πρῶτος τῷ 1480, ὁ Κυπριανὸς τῷ 1493 καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ τῷ 1489.

Ὁ Ἰωάννης Κιγάλας ἢ Τζιγάλας, γεννηθεὶς ἐν Λευκωσίᾳ ἐξ ἐπισήμου οἴκου, μετέβη μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Δημητρίου καὶ Ἱερωνύμου χάριν ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως εἰς Ῥώμην καὶ ἐσπούδασεν ἐν τῷ αὐτόθι ἑλληνικῷ γυμνασίῳ. Μετὰ τὴν εὐδόκιμον ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν του διωρίσθη καθηγητὴς τῶν φιλοσοφικῶν ἐν τῷ γυμνασίῳ τοῦ Παταβίου, ἔνθα ἐδίδαξεν ἐπί τινα χρόνον μέχρι τοῦ θανάτου του τῷ 1687. Ἔγραψε δὲ διάφορα συγγράμματα ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ καὶ ἐν λιτινιστί.

Ὁ Ἱλαρίων Κιγάλας ἢ Τζιγάλας, ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου τῆς Λευκωσίας, μετέβη ἐνωρὶς εἰς Ἰταλίαν πρὸς ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν, σπουδάσας ἀρχικῶς ἐν τῷ ἑλληνικῷ γυμνασίῳ ἐπὶ 13 ἔτη καὶ εἶτα ἐν Παταβίῳ, ἀναδειχθεὶς ἄριστος ἑλληνιστὴς καὶ λατινιστὴς καὶ ἱεροκήρυξ δοκιμώτατος. Ἐφ᾿ ᾧ ἀνετέθη αὐτῷ ἡ διεύθυνσις τοῦ αὐτόθι ἑλληνικοῦ σχολείου, τοῦ προμνημονευθέντος «Κωττουνίου Ἑλληνομουσείου», ἔνθα ἐδίδαξεν εὐδοκίμως θεολογίαν, ῥητορικὴν καὶ ποιητικήν. Βραδύτερον δὲ ἐδίδαξε καὶ ἐν Ῥώμῃ ἐν τῷ αὐτόθι ἑλληνικῷ γυμνασίῳ. Κατὰ τὴν μακρὰν του παραμονὴν ὅμως ἐν Ἰταλίᾳ δὲν ἠδυνήθη καὶ αὐτὸς νὰ ἀντιστῇ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς λατινικῆς προπαγάνδας, διὸ καὶ κατόπιν ἐδείχθη λίαν ἀσταθὴς εἰς τὰ θρησκευτικὰ φρονήματα, κηρύττων ὁτὲ μὲν ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων, ὁτὲ δὲ ὑπὲρ τῶν Λατίνων. Τῷ 1674

ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀστάθειαν τῶν φρονημάτων του ἠναγκάσθη νὰ ὑποβάλῃ παραίτησιν τῷ 1679 καὶ νὰ ἀπέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῷ 1682.

Ὁ Σκιπίων Γονέμης γεννηθεὶς τῷ 1605 ἐξ εὐγενοῦς κυπριακῆς οἰκογενείας, ἐγκατεστάθη μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν ἐν Βενετίᾳ. Ἐσπούδασε νομικὰ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Παταβίου καὶ ἀναγορευθεὶς διδάκτωρ διωρίσθη ἐν αὐτῷ τῷ 1629, ἐν ἡλικίᾳ 24 ἐτῶν, καθηγητὴς τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, τῷ δὲ 1644 προὐβιβάσθη εἰς τὴν ἕδραν τοῦ τιμαριωτικοῦ δικαίου. Τῷ 1664 ἡ Δημοκρατία τῆς Βενετίας, ἐκτιμῶσα τὴν νομομάθειαν καὶ τὴν παιδείαν τοῦ ἀνδρός, ἀνέδειξεν αὐτὸν σύμβουλον ἐπὶ τῶν τιμαριωτικῶν ὑποθέσεων, ὁρίσασα αὐτῷ ἁδρὸν μισθὸν καὶ ὀνομάσασα ἱππότην τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἀπέθανε τῷ 1700.

Ὁ Πέτρος Σταυρινός, γεννηθεὶς ἐν Κύπρῳ ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν τῷ 1594, ἔνθα ἐσπούδασεν ἐπὶ ὀκταετίαν ἐν τῷ ἑλληνικῷ γυμνασίῳ τῆς Ῥώμης. Μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν του διωρίσθη πνευματικὸς τῶν αὐτόθι Ἑλλήνων καὶ συγχρόνως καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας. Βραδύτερον ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἀνατολὴν πρὸς προσηλυτισμόν, ὑποπεσὼν καὶ οὗτος εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς λατινικῆς προπαγάνδας.

Ὁ Ἀλοΐσιος Ἀνδρούτσης, λόγιος Κύπριος, μεταβὰς καὶ οὗτος εἰς Ῥώμην καὶ φοιτήσας εἰς τὸ αὐτόθι γυμνάσιον, ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας. Μετὰ ταῦτα προσκληθεὶς εἰς Βονωνίαν, διωρίσθη ἐπιμελητὴς τοῦ γυμνασίου τῆς πόλεως, ἔνθα ἐδίδαξεν εὐδοκίμως ἐπί τινα χρόνον, ἀναδειχθεὶς ἄριστος θεολόγος. Ἀλλὰ καὶ οὗτος εἶχεν ὑποστῇ τὴν λατινικὴν ἐπίδρασιν κατὰ τὴν διατριβήν του ἐν Ῥώμῃ καὶ τὴν φοίτησίν του εἰς τὸ αὐτόθι γυμνάσιον. Ἔγραψε δὲ ἱκανὰ ἔργα, δύο μὲν ἑλληνολατινιστί, τὰ δὲ λοιπὰ λατινιστί, πάντα θεολογικά.

Περιοριζόμεθα εἰς τὴν συνοπτικὴν αὐτὴν ὑπόμνησιν τῆς λαμπρᾶς καὶ ζωογόνου πνευματικῆς δράσεως τῶν ἀνωτέρω ὀλίγων ἐκ τῶν πολλῶν Ἑλλήνων λογίων ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Δύσει κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τοῦ Μεσαίωνος. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς συνοπτικωτάτης αὐτῆς μνείας γίνεται κατάδηλος ἡ μεγίστη καὶ σπουδαιοτάτη ἑλληνικὴ συμβολὴ εἰς τὴν πνευμα-

τικὴν προπαρασκευὴν καὶ διαφώτισιν τῶν χωρῶν ἐκείνων, εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων, ἥτις ἀπετέλεσε τὴν βάσιν καὶ ὑπόστασιν τῆς κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας γενομένης ἐν αὐταῖς προόδου ἐν τῇ κλασσικῇ παιδείᾳ καὶ τοῦ ἐπὶ ταύτης καὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐρειδομένου νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἐνῷ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ὑπὸ τὴν ἐξαπλωθεῖσαν βαρβαρότητα ἡ Ἰταλία καὶ γενικῶς ἡ Δύσις εἶχε περιπέσει εἰς ζοφερὸν σκότος ἀπαιδευσίας καὶ ἀμαθείας, διαρκέσαν, πλὴν βραχυχρονίων τινῶν ἀναλαμπῶν, καθ᾽ ὅλον τὸν Μεσαίωνα, ἀντιθέτως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει διετηρήθη ἄσβεστος καὶ φωτοβόλος ἡ πνευματικὴ ἑστία τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἡ ἀκτινοβολία αὐτῆς, ἐξικομένη μέχρι τῆς Δύσεως, διέλυσε τὴν κρατοῦσαν ἐν αὐτῇ σκοτίαν καὶ προπαρεσκεύασε τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν αὐτῆς. Τὸ σπουδαιότατον καὶ ἀσύγκριτον τοῦτο ἔργον καὶ κατόρθωμα προκαλεῖ τὸν βαθύτατον θαυμασμὸν καὶ πληροῖ εὐλόγου ἐθνικῆς ὑπερηφανείας πᾶσαν ἑλληνικὴν καρδίαν. Ἀπέραντος δὲ καὶ ἀΐδιος εὐγνωμοσύνη καὶ τιμὴ ὀφείλεται εἰς τοὺς ἀοιδίμους ἐκείνους Ἕλληνας λογίους, οἵτινες ἔτι καὶ ὑπὸ περιστάσεις δεινάς, μετέδωκαν ἀκαταπόνητοι τὰ φῶτα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἰς τὴν ἐσκοτισμένην Δύσιν, συνεχίζοντες τὴν εὐγενεστάτην ἀρχαίαν παράδοσιν. Διότι, ὡς λέγει ὁ Λεοπάρδης, «οἱ Ἕλληνες ἐλεύθεροι μὲν ὄντες καὶ αὐτόνομοι διέδοσαν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἡμέρωσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Λιβύην, ὑπόδουλοι δὲ ἐγένοντο πάλιν διδάσκαλοι τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν». «Ἡ Ἑλλάς», ἔγραφεν ὁ πάπας Λέων ΙΓ΄ πρὸς τοὺς ἐνταῦθα ἐπισκόπους τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, «ἡ Ἑλλάς, τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ φῶς καὶ πασῶν τῶν τεχνῶν μήτηρ, μετὰ τοσαύτας περιπετείας καὶ τοσαύτας τῆς τύχης μεταβολὰς οὐδ᾽ ἐπ᾽ ἐλάχιστον ἐγήρασεν ἐν τῇ μνήμῃ καὶ τῷ θαυμασμῷ τῶν ἀνθρώπων· μάλιστα δὲ οὐδεὶς ὑπάρχει τόσον ἀγροῖκος, ὥστε νὰ μὴ συγκινῆται ἀναπολῶν τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς καὶ τὴν δόξαν. Νὰ ἀποθαυμάζωμεν ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων εἰθίσμεθα τὰ Ἰωνικὰ καὶ Ἀττικὰ γράμματα, ἰδίᾳ δὲ τὴν τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ ἀληθοῦς ἐπιστήμην, ἐν ᾗ τῶν ὑμετέρων φιλοσόφων οἱ κορυφαῖοι ἐπὶ τοσοῦτον ἐξήρθησαν, ὥστε νὰ χωρήσῃ ἀπωτέρω διὰ μόνου τοῦ φυσικοῦ φωτὸς ἀδύνατον τυγχάνει τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ». Βεβαίως ἀγήρως ἔπρεπε νὰ παραμένῃ

ἡ μνήμη καὶ ὁ θαυμασμὸς τῶν ἀνθρώπων, πάντων τῶν διανοητῶν, πρὸς τὴν φωτοδότιδα Ἑλλάδα. Ἀλλ᾽ ἀτυχῶς παρὰ τοῖς ἰσχυροῖς τῆς γῆς, τοῖς κυβερνήταις τῶν λαῶν, φαίνεται ὅτι ἐγήρασαν καὶ ἐλησμονήθησαν. Ἀλλ᾽ ἡμεῖς ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ τὰ ὑπομνήσωμεν καὶ ἐπὶ τῇ σημερινῇ μεγάλῃ ἐπετείῳ νὰ βοήσωμεν πρὸς αὐτούς:

Ἔναντι τῶν μεγίστων πνευματικῶν ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας τὸ πάλαι καὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα προσήνεγκεν ὑμῖν ἡ Ἑλλάς, καὶ τῆς πολυτίμου συνδρομῆς κατὰ τὴν κρισιμωτάτην περίοδον τοῦ τελευταίου πολέμου καὶ τῶν μεγίστων θυσιῶν αὐτῆς, τί ἀνταπεδώκατε ἡμῖν;